

LUND UNIVERSITY

Kollektbönen i svenska evangelieböcker 1562-2003: En analys av förändringar och deras orsaker

Nässelqvist, Dan

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nässelqvist, D. (2010). Kollektbönen i svenska evangelieböcker 1562-2003: En analys av förändringar och deras orsaker. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 110, 27-65.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

DAN NÄSSELQVIST

Kollektbönen i svenska evangelieböcker 1562–2003: En analys av förändringar och deras orsaker

I Inledning

I.1 BAKGRUND

Få liturgiska texter har studerats så lite som kollektbönerna. Bristen på ingående studier står i stark kontrast till det utbredda bruket av kollektböner inom stora delar av den västliga kristenheten. Sverige utgör inget undantag till detta. Kollektböner har varit i bruk i Sverige sedan medeltiden och från 1500-talet återfinns de också på svenska. Det enda verk som tar upp ett större antal svenska kollektböner är *Evangelieboken i gudstjänst och förkunnelse*, av Lars Olov Eriksson och Nils-Henrik Nilsson.¹ De kopplar kortfattat kollektbönerna till äldre versioner, men gör i övrigt ingen djupare analys av hur de har förändrats.

Studien fokuserar på kollektbönerna i de svenska evangelieböckerna. Förhoppningsvis kan den belysa i vilken utsträckning och på vilket sätt den medeltida kollektbönstraditionen har bevarats och gestaltats i Svenska kyrkan.

I.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Den här studien syftar till att undersöka hur kollektbönerna har gestaltats i svenska evangelieböcker från 1562 till 2003 och varför olika förändringar har gjorts i dem. Målet är inte att behandla samtliga böner – det skulle kräva en mycket större undersökning än denna – utan att skapa en bild av hur de olika

evangelieböckerna har behandlat arvet med kollektböner och fört det vidare.

Följande frågeställningar ligger till grund för studien: Vilka motiv har angivits för förändring av kollektbönerna och hur har motiven skiftat under perioden? Hur har kollektbönernas utformning i de svenska evangelieböckerna förändrats under perioden? Har utformningen av kollektbönerna följt de angivna motiven och avspeglat dem? Av den tredje frågeställningen följer ytterligare en: Om utformningen av kollektbönerna inte har följt de angivna motiven, vilka ytterligare motiv tycks i så fall dölja sig bakom förändringarna?

I.3 MATERIAL

Det material som används i studien kan sägas vara av tre olika slag: förarbeten, kollektböner och kommenterande litteratur. För att behandla den första frågeställningen, om vilka motiv som har angivits för revision av kollektbönerna, används »förarbeten» till de olika evangelieböckerna. Dessa består av utredningar och förslag till förändring av kollektbönerna, av dokument från de kyrkomöten som har behandlat och beslutat om förändringarna, samt av kommenterande texter i själva evangelieböckerna (i form av deras förord). För att behandla den andra frågeställningen, om hur kollektbönernas utformning har förändrats, används kollektbönerna själva. Dessa är hämtade ur evangelieböckerna från 1562,

1695, 1862, 1921, 1942, 1983 och 2003. De latinska förlagorna, som kommer ur olika medeltida svenska källor,² är hämtade ur *Evangelieboksgruppens förslag till Den svenska evangelieboken. Kyrkoårets sön- och helgdagar*. Svenska översättningar av de böner som studeras i detalj har tillhandahållits av professor Stephan Borgehammar. För bakgrund har den tredje typen av material, kommenterande litteratur, använts. Denna utgörs till viss del av några verk om kollektböner eller evangelieböcker, men framför allt av verk om liturgi.

1.4 AVGRÄNSNINGAR

För att kunna göra rättvisa åt ett så stort material behövs en rad avgränsningar. Kollektböernas latinska förlagor är visserligen från medeltiden, men i den här studien undersöker jag hur de har behandlats i evangelieböckerna från 1562 till 2003 och därmed är det denna senare period som står i fokus.³ I praktiken är den i många fall begränsad till 1900- och 2000-talen, eftersom kollektböerna inte genomgick några betydande förändringar (utan endast redigerades vad det gäller stavningen) förrän i evangelieboken från år 1921.⁴ Därmed behandlas inte förarbeten till evangelieböcker som är äldre än så. Inte heller behandlas kollektböner som inte finns i de svenska evangelieböckerna,⁵ varför studien är begränsad till Svenska kyrkan.⁶ Studien fokuserar bland annat på hur de medeltida kollektböerna har bevarats och gestaltats i de svenska evangelieböckerna. Därför behandlar jag inte de serier kollektböner som är helt nyskrivna och inte är tänkta att stå i kontinuitet med den medeltida traditionen.⁷ I analysen av böerna behandlas i de flesta fall samtliga böner ur de nämnda evangelieböckerna. I kapitel 4.5 gör jag dock en närmare studie av förändringarna hos ett urval böner och begränsar mig därmed, av utrymmesskäl, till nio kollektböner (eller cirka tolv procent av det totala antalet). Dessa är hämtade från olika delar av kyrkoåret och utgör ett representativt urval av den dryga hälften av kollektböerna som har förändrats i stor utsträckning jämfört med sina latinska förlagor.⁸ Vid urvalet av dessa böner fokuserade jag först på att täcka hela kyrkoåret,⁹ därefter på att finna böner som hade reviderats. Bland dem som därmed återstod¹⁰ valde jag de böner vars revision kunde visa hur kollektböerna har förändrats över lång tid. Målet

var också att finna böner som tycktes kunna avslöja något om motiven bakom förändringarna.

1.5 METOD OCH DISPOSITION

Efter inledningen följer kapitel 2, som kortfattat behandlar kollektbönens bakgrund och form, liksom evangeliebokstraditionen i Sverige. I kapitel 3 beskriver jag de processer som ledde fram till evangelieböckerna under 1900- och 2000-talen, samt de motiv för förändring av kollektböerna som framkommer i dessa. Där fokuserar jag på den första frågeställningen, om de angivna motiven för revision. I kapitel 4 undersöker jag olika aspekter hos kollektböerna (t.ex. deras struktur), samt gör en närmare undersökning av hur nio valda kollektböner förändrades från 1562 till 2003. Där fokuserar jag på den andra frågeställningen, om förändringen av kollektböernas utformning. I kapitel 5 för jag en diskussion som lyfter fram de viktigaste resultaten och drar mer vittgående slutsatser av dem än tidigare. Där fokuserar jag också på de tredje och fjärde frågeställningarna, om huruvida de angivna motiven till förändring motsvarar de faktiska förändringar av kollektböerna som har ägt rum.

2 Bakgrund

2.1 KOLLEKTBÖNENS URSPRUNG OCH BENÄMNING

Det finns en rad beteckningar för kollektbönen, vilka avspeglar dess historia i den västliga riten. Det rör sig framför allt om *oratio*, *oratio prima*, *collectio* och *collecta*. *Oratio* och *oratio prima* var de beteckningar som tidigt används i romersk tradition. *Oratio* (»bön», men också »tal») användes som en beteckning för tre olika böner (*orationes*): kollektbönen, bönen över offergåvorna samt bönen efter kommunionen. *Oratio prima* (»första bönen») var ett sätt att specifikt tala om kollektbönen.¹¹ Ur galliskansk tradition kommer beteckningarna *collectio* och *collecta* (den senare blev vanligast), vilka snarast refererade till bönen användning. Den bads av prästen i slutet av en litanian eller förbön och samlade ihop (*colligere*) folkets böner.¹² Från karolingisk tid blev de galliska beteckningarna de vanligaste också i romersk tradition.¹³ I Sverige användes vid reformationen först beteckningen *collecta*, därefter »kollekt»

och »kollektbön». I den senaste evangelieboken från 2003 har man valt namnet »Dagens bön», dels för att poängtera att bönen hör samman med dagen och dess gudstjänst och dels för att »kollektbön» inte sällan missuppfattas som något som har med uppdragandet av kollekt att göra.¹⁴ Något som inte har uppmärksammats i den svenska debatten är att denna beteckning faktiskt återfinns i flera tidiga romerska källor, som *oratio de ipsa die pertinens* (»bön som hör till själva dagen».¹⁵

Vad det gäller kollektbönens ålder och bakgrund finns det två dominerande teorier, som utgår från olika idéer om dess ursprungliga relation till närstående delar av liturgin. Jungmann anser att de tre *orationes* kom till mellan 200- och 600-talen som böner som avslutade en ny handling (och dess hymn) i gudstjänsten. I kollektbönens fall rörde det sig om ingångsprocessionen, som ackompanjerades av *introitus* och avslutades med kollektbön. Willis bygger istället på Gregory Dix och menar att kollektbönen snarare hörde ihop med läsningarna som följde efter den. Därmed tillkom den i sin latinska form på 400-talet, utifrån motsvarande böner i Egypten och Syrien från slutet av 300-talet. En av dessa kallades (på grekiska) *euchē prōtē kyriakēs*, »första bönen på Herrens [dag]», i likhet med *oratio prima*. Dessa möjliga förlagor skilde sig däremot i struktur från den romerska kollektbönen.¹⁶

I modern forskning tycks de flesta instämma med Jungmanns teori om att koppla kollektbönen till ingångsprocessionen och *introitus* och därmed se den som avslutningen på den inledande delen av gudstjänsten. Merz instämmer i detta, men poängterar att den också kan ha en överförande funktion och koppla samman det föregående (*introitus*) med det följande (läsningarna).¹⁷

I studien använder jag konsekvent begreppet »kollektbön», också när jag kommenterar den senaste evangeliebokens böner.

2.2 KOLLEKTBÖNENS STRUKTUR

Kollektbönen har en traditionell struktur som präglar de latinska förlagorna, liksom de senare svenska versionerna av dessa. Den har fem beståndsdelar, som uttrycks i en enda mening: invokation, beskrivning av Gud, begäran, följd och avslutning.¹⁸ Invokationen består av själva tilltalet, som nästan alltid är riktat till

Gud, men kan ha olika former (t.ex. »O Gud» eller »Herre») och innehålla attribut (t.ex. »Allsmäktige Gud»). Beskrivningen av Gud består normalt av en relativ bisats som beskriver någon egenskap hos Gud (t.ex. »du som allt gott kommer av») eller framställer något som Gud gör eller har gjort (t.ex. »du som genom din Sons förnedring har upprättat den fallna världen»). Begäran är den del som ber om något, vanligen med anknytning till beskrivningen av Gud (t.ex. »låt honom vara vår herde»). Följden beskriver resultatet av att bönen infrias (t.ex. »så att vi frälsta från den eviga döden med alla kristtrogna får gå in i den eviga glädjen») och kan också sägas vara orsaken till bönen.¹⁹ Avslutningen är ett uttryck för att kyrkan ber till Fadern genom Sonen, dvs i Jesu namn, och dess vanligaste form är »genom din son Jesus Kristus, vår Herre» (avslutningen behandlas närmare i kapitel 4.3).²⁰

Kollektbönen för andra söndagen i fastan från 1942 års evangeliebok har bevarat både förlagans struktur och spel med motsatspar på ett bra sätt och får därmed fungera som exempel:

Invokation	O Gud,
Beskrivning	du som väl ser att vi av oss själva till intet gott äro dugliga,
Begäran	bevara oss både lekamligen och andligen,
Följd	så att kroppen befrias från allt som är skadligt, och själen varder renad från onda tankar.
Avslutning	Genom din Son, Jesus Kristus, vår Herre.

De allra flesta kollektböner vänder sig till Fadern i invokationen och nämner Sonen i avslutningen. Tanken är att kyrkans offentliga bön skall följa ett grundläggande trinitariskt mönster (som t.ex. inte är nödvändigt i privat bön): att be *till* Fadern, *genom* Sonen och *i* Anden. Vid konciliet i Hippo år 393, liksom vid det tredje konciliet i Karthago år 397, beslutades att böner i gudstjänsten skall vända sig till just Fadern. För kollektbönerna i romersk liturgi gällde detta utan undantag fram till omkring år 1000, varefter några böner som vänder sig till Sonen togs upp.²¹ Inga böner som vänder sig till Anden finns i de medeltida förlagorna.²²

2.3 SVENSK EVANGELIEBOKSTRADITION

Evangeliebok är ett begrepp som framför allt hör hemma i Svenska kyrkan och de nordiska folkkyrkorna. Det avser en liturgisk bok innehållande de bibeltexter och kollektböner som används i söndagens gudstjänst. Den är ordnad efter kyrkoårets söndagar och helgdagar. Hos andra kyrkogemenskapen återfinns inte sällan samma material i missale och lektionarium.²³

Den första svenska evangelieboken utkom år 1544. Av denna finns det dock inga exemplar kvar idag, varför den äldsta ännu bevarade svenska evangelieboken är den som trycktes i Stockholm 1562 (härefter kallad EB 1562).²⁴ EB 1562 innehåller kollekt- och evangelieböner samt epistel- och evangelietexter för söndagar och helgdagar från första söndagen i advent till tjugosjätte söndagen i trefaldighet, samt för »någhra förnämliga högtijder och helghedaghar» (inte mindre än nitton stycken, varav sju har egna kollektböner).²⁵

Evangelieboken 1628 (härefter kallad EB 1628) innehöll några nyheter vad det gäller kollektböner. T.ex. fick långfredagen en egen (i EB 1562 hänvisas till palmsöndagens kollektbön), men från påskdagen togs den medeltida kollektbönen bort. EB 1562 hade nämligen haft två kollektböner för påskdagen, en översatt från den medeltida kollektbönen och en nyskriven.²⁶

Under 1700-talet gjordes inga genomgripande förändringar av evangelieboken. Under 1800-talet fick däremot två kommittéer i uppdrag att revidera den. Psalmbokskommittén lyckades inte vinna riksdagens stöd för något av sina två förslag, från 1817 och 1823.²⁷ År 1849 tillsattes därför en särskild evangeliebokskommitté och den resulterade 1860 i ett beslut om en ny evangeliebok, som togs i bruk 1862 (härefter kallad EB 1862). Den viktigaste förändringen i EB 1862 rörde inte kollektböner, utan att två nya årgångar predikotexter infördes.²⁸

Redan på 1890-talet togs frågan om revidering av evangelieboken upp i kyrkomötet. Ett förslag lades fram 1915 och remitterades. År 1919 tillsattes en kommitté för att revidera förslaget, vilket resulterade i att 1920 års kyrkomöte antog kommitténs förslag till ny evangeliebok (härefter kallad EB 1921), som togs i bruk året därpå.²⁹ En rad förändringar infördes i och med EB 1921. Bland annat reviderades de två nya årgångarna predikotexter från EB 1862

ordentligt, varje söndag fick en rubrik, kollektbönerna förändrades och *En liten bönbok* blev en del av evangelieboken.³⁰

1938 års kyrkomöte beslutade att det var tid för »en varsam revision» av evangelieboken. Ett första förslag lades fram 1941 och efter ytterligare revision antogs en ny evangeliebok, som togs i bruk 1942. I och med denna (härefter kallad EB 1942) förändrades en del av kollekt- och evangelieböner. Söndagarnas texter och namn reviderades och omstrukturerades dessutom.³¹

År 1968 tillsattes kyrkoandboks-kommittén, som också arbetade med evangelieboken. År 1979 överlämnade den ett förslag till ny evangeliebok, som efter remissgång och ytterligare revision antogs som ny evangeliebok, vilken togs i bruk 1983 (härefter kallad EB 1983). De största förändringarna i EB 1983 var att den hade tre kompletta årgångar med läsningar ur Gamla Testamentet, att texterna från Nya Testamentet hämtades ur bibelkommissionens nya översättning från 1981, att kollektböner kompletterades med en nyskriven serie böner, liksom att evangelieböner avlägsnades ur evangelieboken.³²

Det stod klart redan 1983 att den nya evangelieboken inte skulle kunna bestå särskilt länge, eftersom en nyöversättning var att vänta också av Gamla Testamentet. Efter beredning tillsattes evangeliebokgruppen, som år 2000 presenterade sitt förslag. Till följd av remissvaren lät kyrkostyrelsen utarbeta ett reviderat slutförslag, som lades fram för kyrkomötet 2002. Efter några mindre ändringar antogs detta och utgör den nu gällande evangelieboken i Svenska kyrkan. Den (härefter kallad EB 2003) togs i bruk första söndagen i advent år 2003.³³

3 Revision av kollektböner: process och motiv

Nedan presenterar jag den process som ledde fram till varje evangeliebok (från och med EB 1921) och fokuserar på de motiv för och emot förändringar av kollektböner som framkommer i dokumenten. Här rör det sig alltså om mer eller mindre explicit angivna motiv, medan kapitel 4 kommer att ägnas åt en analys av själva böner och de motiv som framkommer i dessa.

3.1 EVANGELIEBOK 1921

Vid 1893 och 1898 års kyrkomöten sände biskop Uddo Lechard Ullman in motioner om behovet av en revision av evangelieboken. Dessa avsågs i väntan på den nya översättningen av Bibeln. Vid 1908 års kyrkomöte föreslog biskop Henry William Tottie en revision och komplettering av evangelieboken, bl.a. med hänvisning till att bibelöversättningen snart beräknades vara klar. Om kollektbönerna sade han att de borde revideras med hänsyn både till lydelsen på originalspråken och till samtidens »kyrkliga och språkliga kraf». Han poängterade också att revisionen borde göras med varsam hand.³⁴

De prästerliga ledamöterna uttryckte i sitt betänkande att de ansåg att evangelieboken behövde revideras och kompletteras för att kunna fylla sitt syfte som församlingsbok. Innan beslut om en revision hade tagits ville de däremot inte uttala sig om vilken typ av ändringar som var aktuella. Kyrkomötet instämde med de prästerliga ledamöterna och beslutade att anhålla om att Kungl. Maj:t skulle låta utarbeta ett förslag till »reviderad och kompletterad evangeliebok».³⁵

Kungl. Maj:t uppdrog åt Tottie att utföra revisionen, men 1913 överlämnades uppdraget till domprost J. Th. Bring, då Tottie hade insjuknat och inte kunde fullfölja det. Bring överlämnade ett förslag 1915, men det hann inte granskas i tid för kyrkomötet samma år.³⁶

Vid 1918 års kyrkomöte skrev biskop John Persone en motion där han föreslog att kyrkomötet skulle tillsätta en kommitté med uppdrag att revidera Brings förslag för att få till stånd en ny evangeliebok. De prästerliga ledamöterna instämde i detta. Kyrkomötet beslutade att anhålla hos Kungl. Maj:t om tillsättning av en granskningsnämnd, bestående av Bring och andra lämpliga personer, med uppdrag att revidera förslaget till evangeliebok »med ledning av inkomna anmärkningar och önskemål från myndigheter och enskilda».³⁷

I januari 1919 tillsatte så Kungl. Maj:t en kommitté som skulle revidera förslagen till såväl evangeliebok som korallbok, samt utarbeta ett tillägg till 1819 års psalmbok. Till ordförande utsågs ärkebiskop Nathan Söderblom, och i övrigt bestod den av Bring, professor Edvard Rodhe och kyrkoherde Sam. Stadener. Som sekreterare fick de pastorsadjunkt J. Kjällgren. Kommitténs förslag överlämnades i oktober 1920.³⁸

Kommitténs förslag innehåller avsnitt där principer och viktiga ställningstaganden presenteras. I motiven till kollektbönerna angav kommittén att den undantagslöst hade »gått tillbaka till» den medeltida latinska texten. Dessutom jämförde kommittén kollektbönernas svenska lydelse i evangelieböcker från 1500-talet till samtiden (dvs EB 1862). Den hade då funnit att en viss variation förekom på 1500-talet, men att överensstämmelsen var nästan total mellan 1695 och 1862. Översättningen i EB 1862 betraktade den som »i allmänhet sakligt sett [...] god».³⁹

Kommittén angav att revisionen av kollektbönerna huvudsakligen var »av språklig art». Den sade sig ha velat tillgodose tidens språkliga krav samtidigt som den hade försökt att bevara så mycket som möjligt av »de gamla och kärvordna böneorden». Kommittén hade tagit hänsyn till den nya översättningen av Bibeln, av år 1917, men poängterade att den inte hade ansett sig slaviskt bunden till den. Bibeltextens bruk hade dock fått påverka interpunktionen av bönerna.⁴⁰

Vid studiet av den latinska texten sade sig kommittén ha haft principen att utgå från svenskt medeltida material. Då revisionen framför allt betraktades som språklig, hade få större förändringar gjorts. En kollektbön hade uteslutits, två äldre åter tagits upp och två nya hade författats. En del ställningstaganden som inte är av språklig karaktär skymtar ändå igenom i kommitténs motiveringar. Åttonde, nionde och femtonde söndagarna efter Trefaldighet fick t.ex. varsin alternativ bön,⁴¹ vilket enligt kommittén bland annat gav en möjlighet att »bättre ansluta sig till söndagarnas huvudämnen». Här fanns alltså en tanke om att söndagarna har särskilda ämnen och att kollektbönen kan relateras till dessa, även om kommittén också poängterade att det lika mycket handlade om att låta »av ålder nyttjade kollekter kvarstå».⁴²

Vid 1920 års kyrkomöte behandlade de prästerliga ledamöterna förslaget. De medgav i sitt betänkande att tiden inte hade räckt till för att fullständigt i detalj bedöma kollektbönerna. De hade trots detta hunnit studera dem tillräckligt för att både kunna säga sig stödja förslaget och vilja föreslå ändringar i det. De ansåg bland annat att äldre, innehållsrika uttryck borde bevaras i större utsträckning. Som helhet ansåg de dock att kommittén hade gestaltat »de [...] klassiskt ädla kollektbönerna» på ett värdigt sätt.⁴³

Vad det gäller anpassningen av kollektbönerna till den nya bibelöversättningens språkbruk menade

däremot de prästerliga ledamöterna att kommittén – som trots allt uttryckte att den inte kände sig slaviskt bunden av detta – hade gått för långt i sin revision. En uniformering efter bibelöversättningen var inte önskvärd, utan det liturgiska språket borde få ha större frihet att hålla kvar vid »kyrkligt vedertagna uttryck av ädel halt».⁴⁴

I debatten bifölls de prästerliga ledamöternas betänkande utan invändningar eller kommentarer.⁴⁵ Beslutet om ny evangeliebok knöt också an till det, då kyrkomötet anhöll om att Kungl. Maj:t skulle ge kommittén i uppdrag att färdigställa evangelieboken »med nödig hänsyn tagen» till det som anges i den skrivelse där betänkandet hade inkorporerats.⁴⁶ Kyrkomötet delade alltså de prästerliga ledamöternas åsikter och bad Kungl. Maj:t att se till att hänsyn skulle tas till dem.

Den utgivna evangelieboken inleds med ett förord om kyrkoåret, som i sig innehåller värderande utsagor av intresse. Där nämns att kyrkan »av ålder» nyttjar kollektböner, av vilka de flesta har brukats under mer än tusen år. I högstämda ordalag berättas att »släkten som för länge sedan försvunnit hava [...] infogat [...] böner» och »aktsamt och med vördnad bevarat det väsentliga av vad fromma fäder skapat». Här finns därför »ett vittnesbörd om vår samhörighet med dessa släkten som gått bort, liksom ock med kristenheten på andra orter».⁴⁷ Förordet uttrycker alltså att Svenska kyrkan hör ihop med den världsvida kyrkan, genom tid och rum, och att samhörigheten gestaltas bland annat just i de kollektböner som »vid gudstjänsten brukats under mer än tusen år eller så länge kristen tro funnits i vårt land».⁴⁸ I evangelieboken finns »det väsentliga av vad fromma fäder skapat» och det är tydligt att förordet uttrycker att detta skall bevaras med samma aktsamhet och vördnad som tidigare släkten har visat.

3.2 EVANGELIEBOK 1942

Vid 1938 års kyrkomöte väcktes frågan om en revision av EB 1921 i en motion av biskop Tor Andræ. Han ansåg att då en ny handbok snart skulle antagas och då en utökning av bönboken hade beslutats var tiden mogen för »en varsam revision» av evangelieboken. Perikopsystemet borde »i allt väsentligt» förbli intakt. De nuvarande texterna innebar en »gemenskap med en stor del av den allmänliga

kyrkan», menade Andræ.⁴⁹ I fråga om kollektbönerna var han däremot öppen för förändringar. Vissa böner var »av betydande värde» medan andra var »torftiga och innehållsfattiga». En språklig revision behövdes, visserligen utifrån den latinska texten men trots det med syftet att »göra dem bättre skickade att vara bärare av den nutida församlingens bönebehov». I vissa fall borde de bytas ut mot »lämpligare böner [...] ur kyrkans rika förråd».⁵⁰

Beredningsutskottet anslöt sig till Andræns motion och poängterade ännu starkare än han att revisionen borde ske »med verklig varsamhet och pietet». Utskottet sade uttryckligen att »den liturgiska tradition, som förbinder vår kyrka med den allmänliga kyrkan i forntid och nutid» är av stort värde. Liksom Andræ ville det dock förändra episteltexterna för att de skulle stämma bättre överens med evangelietexterna. Varje söndag i kyrkoåret borde ha en »enhetlighet i tema och karaktär» som kommer till uttryck i överskrift, huvudspsalm och evangelie- och episteltexter. Utskottet tycks alltså ha menat att kollektbönen inte behöver uttrycka söndagens »tema och karaktär». Om kollektbönerna sade utskottet vidare att de »i huvudsak böra behållas oförändrade, men böra [...] underkastas en språklig revision».⁵¹

I den följande debatten drev inte Andræ frågan om kollektbönernas revision lika starkt som i motionen. Han menade nu att de flesta var »fullt tillfredsställelse», men att de i vissa fall skulle vinna på en ytterligare språklig bearbetning. Han upprepade också att de böner som är »väl allmänna och innehållsfattiga» skulle kunna ersättas med andra böner ur »kyrkans rika förråd». Kyrkoherde A.O.T. Hellerström uttryckte senare att kollektbönerna är »klenoder från äldsta kyrkan». Om de skulle revideras, och det kunde kanske behövas i något enstaka fall, måste det ske »synnerligen varsamt». Folkskolinspektör K.V. Lundström, som sade sig tala »från lekmanahåll», avfärdade detta. Han tog fasta på att motionen beskrev vissa kollektböner som torftiga och innehållsfattiga, något han menade gällde ganska många av dem. Vad som behövdes var att byta ut dessa mot böner med »mera värme och [...] innerlighet». Då skulle man också kunna råda bot på uppfattningen »att det i statskyrkan känns lite kyligt». Folkskolinspektör J.S. Gralén instämde senare i Lundströms anförande och påpekade att man inte bara hade att tillgodose »den behövliga kontinuiteten med det för-

gångna och dylikt», utan också att »åhörarnas rätta förståelse och inlevelse [...] blir tillgodosett».⁵²

Kyrkomötet beslutade att anhålla hos Kungl. Maj:t om verkställandet av »en varsam revision» av evangelieboken där utskottets synpunkter skulle beaktas. Kyrkomötet anslöt alltså inte till Lundströms och Graléns åsikter.⁵³

I mars 1939 kallades kyrkoherde Oscar Krook till ecklesiastikdepartementet för att leda revisionsarbetet. Till sin hjälp fick han ytterligare tre kyrkoherdar, samt en teologie och en filosofie doktor.⁵⁴ De lade fram sitt förslag i april 1941. I förordet skrev Krook att de hade försökt fullfölja intentionerna från EB 1921. Han påpekade också att traditionen krävde »hänsyn och pietet» samtidigt som den inte fick framtvunga oföränderlighet. Om kollektbönerna sade gruppen att dessa, näst efter evangelieperikoperna, var »de mest värnadsbjudande och i traditionen starkast förankrade elementen i evangelieboken». Däremot sade de sig ha funnit att översättningen av dem i EB 1921 avvek starkt från de latinska originalen. Detta berodde dels på reformatörernas ändring där bönerna uppvisade »med evangeliets egenart oförenliga tänkesätt», påpekade de, dels också på inflytande från rationalism och pietism. De menade vidare att det var just upptäckten av dessa förhållanden som ledde till den nuvarande revisionen. Därför ville de också skapa en närmare överensstämmelse med originaltexterna, något som enligt deras mening hade resulterat i »att åtskilligt av originalens kraft kommit till sin rätt».⁵⁵

Efter att Krooks förslag hade remissbehandlats tillkallades i juni 1941 professor Dick Helander och biskoparna Tor Andræ, Gustaf Aulén och Yngve Bri-lioth för att som sakkunniga fortsätta revisionen och lägga fram ett färdigt förslag för kyrkomötet samma år.⁵⁶

Det särskilda utskottet vid 1941 års kyrkomöte behandlade både Krooks och de sakkunnigas förslag.⁵⁷ Utskottet tydliggjorde i sitt betänkande att de, liksom de sakkunniga, ansåg att Krook hade gått »vida längre i avvikelser» från den gällande ordningen än vad kyrkomötet hade avsett och att många förändringar dessutom hade föreslagits utan tillräckliga skäl. Likväl menade de att Krook uppvisade en »konstnärlig ingivelse och frisk originalitet» som också hade resulterat i många värdefulla uppslag, som de därmed ville behålla. Vad det gällde kollekt-

bönerna föredrog de sakkunniga, som var angelägna om att »så omsorgsfullt som möjligt bevara de gamla kollektbönernas egenartade karaktär», i många fall lydelsen i EB 1921 framför Krooks förslag. Trots detta bearbetade de eller föreslog nya böner i de fall »då bönerna syntys vara alltför torftiga eller sakna förbindelse med dagens huvudtema». Utskottet fann sig vara klivet i detta fall. Röster höjdes för »en grundligare bearbetning», men en majoritet ville följa de sakkunnigas förslag, vilket också skedde. Däremot bearbetades vissa böner ytterligare för att uppnå »ännu närmare överensstämmelse med originalen» och för två söndagar föreslogs nya böner.⁵⁸

Under debatten i kyrkomötet följde en stundom hetsig diskussion om huruvida Krook hade gått för långt i sitt förslag och om vad direktivet »en varsam revision» egentligen betydde. Biskop Rodhe, den ende ännu levande medlemmen av kommittén bakom EB 1921, ansåg att Krook hade ändrat för mycket i kollektbönerna, medan de sakkunniga hade hållit kvar vid den historiska traditionen utan att vara slaviskt bunden av den. Biskop Torsten Ysander menade att »dessa böners ädelstenar» kanske borde ha slipats än mer »för att bli levande uttryck för en nutida kristen församlings bedjande och bönesätt». Han ville både berömma de sakkunniga för att de hade gett bönerna »en större anknytning till söndagen» och samtidigt kritisera dem för att de inte hade gått längre i den riktningen. Han sade sig ha känt olägenhet över kollektbönernas »torftighet», men ville samtidigt inte att de skulle bytas ut mot moderna böner eller bli »revolutionärt behandlade». Biskop Bri-lioth, som alltså var en av de sakkunniga, sade att det var alltför lätt att förgripa sig på kollektbönernas egenart och »beröva dem något av deras fågning» om man gjorde större ingrepp i dem. Som »en av den latinska kyrkans förnämsta liturgiska skapelser» hade de sakkunniga så långt som möjligt velat bevara dem oförändrade. Trots detta hade de i några fall vågat ändra i dem, när de hade »förefallit relativt matta».⁵⁹

Kyrkomötet röstade om en hel del ändringsförslag, men det särskilda utskottets förslag vann samtliga voteringar. Kyrkomötet beslutade därmed att anhålla hos Kungl. Maj:t om att tillsätta en kommitté för att redigera slutförslaget till en evangeliebok att ta i bruk från första söndagen i advent 1942, vilket också skedde.⁶⁰

EB 1942 har, liksom EB 1921, ett förord som kom-

menterar kyrkoåret. Om kollektbönerna sägs där att de till större delen har brukats sedan kristendomens införande i Sverige och det poängteras dessutom att de är »gemensamma för den allmänliga kyrkan». Samhörigheten med svunna släkten antyds också när det sägs att hela evangelieboken är »ett minnesmärke över det förgångna» och en »kyrkans levande andakts- och bönbok».⁶¹

3.3 EVANGELIEBOK 1983

År 1968 tillsattes kyrkohandbokskommittén, vars arbete bland annat ledde fram till EB 1983.⁶² Den arbetsgrupp som senare fick ansvaret för evangelieboken bestod av domprosten Per-Olov Ahrén, kontraktsprostarna Torsten Andersson och Pehr Edwall, författaren Britt G. Hallqvist, professorn Edvin Larsson samt prosten emeritus Lars-Gösta Stensson. Gruppens förslag till ny evangeliebok presenterades i mars 1979.⁶³

Redan i november 1974 hade däremot kyrkohandbokskommittén överlämnat ett betänkande som bland annat innehöll en alternativ serie kollektböner⁶⁴ som föreslogs för användning vid sidan av kollektbönerna i EB 1942. Serien kritiserades en del i remissyttrandena och förändrades både av biskop Sven Silén i en motion till 1975 års kyrkomöte och sedan ytterligare av beredningsutskottet vid samma kyrkomöte. Beslut fattades därefter om att den reviderade serien kollektböner skulle få användas som alternativ till kollektbönerna i EB 1942 fram tills dess att en ny evangeliebok kunde antas.⁶⁵

I det förslag till ny evangeliebok som kyrkohandbokskommittén överlämnade i mars 1979 fanns endast en serie kollektböner. Den byggde in sin tur på den alternativa serie som antogs 1975 och inte på den medeltida tradition som hade varit en självklar utgångspunkt fram till och med EB 1942. Förslaget innehöll inga motiveringar för kollektbönernas utformning, förutom uppgiften att kommittén hade arbetat fram nya böner i de fall då söndagar hade fått ett nytt tema (med detta åsyftades förmodligen rubriken), samt i ytterligare några fall. En outtalad princip var alltså att kollektbönen skulle ansluta till söndagens tänkta tema.⁶⁶

Förslaget utsattes för relativt hård kritik i remissvaren, även om två olika läger kunde urskiljas. Det ena ansåg att gruppen borde ha gjort en varsam revi-

sion av bönerna i EB 1942 eller av en ännu tidigare utgåva och de pekade ut många brister i innehåll och struktur. Det andra uppskattade bönernas tydliga anknytning till söndagarnas ämnen och deras konkreta utformning, även om en hel del detaljkritik kom också från detta håll. Med anledning av kritiken tillsatte kommundepartementet 1980 en arbetsgrupp för att revidera förslaget. Gruppen bestod av Ahrén (numera biskop) och Edwall från den tidigare arbetsgruppen, samt av prosten Lars-Gösta Stensson och departementsrådet Göran Göransson.⁶⁷

År 1981 lade den nya arbetsgruppen fram ett reviderat förslag. Den valde, i linje med önskan hos flera remissinstanser, att föreslå att den nya serien kollektböner skulle fungera som ett alternativ till den befintliga serien från EB 1942. Förslaget innehöll alltså två serier, varav den första var en revision av den serie som antogs 1975 och den andra var en kraftigt reviderad version av den serie som fanns i EB 1942. Vad det gäller den traditionella serien valde gruppen att byta ut »vissa allmänt hållna böner» mot böner som »mera konkret anknyter till söndagens tema». I samma serie föreslog gruppen inte mindre än tjugofem nyskrivna böner, en tredjedel av det totala antalet, eftersom »vissa dagar och ämnen tillkommit» som inte fanns i EB 1942.⁶⁸

Förslaget behandlades vid 1982 års kyrkomöte. I en motion av Sune Garmo m.fl. poängterades att de nyskrivna bönerna i den andra serien borde revideras så att de skulle följa den traditionella strukturen för kollektböner. Vidare uttryckte motionen att de latinska originalen borde ligga till grund för en sådan revision och att målet skulle vara att ge bönerna »en nutida idiomatisk svensk språkdräkt med hänsyn till deras liturgiska funktion», varvid funktionen definierades som att »i mässans inledningsskede [...] slå en bro över till ordförkunnelsen». Ett enigt beredningsutskott genomförde betydande förändringar i förslaget till den andra serien. Med tanke på de många nyskrivna bönerna, och med tanke på motionens kritik vad det gällde bönernas struktur, tog utskottet fram »en serie traditionellt uppbyggda böner». Utskottet ansåg också att det var mer naturligt att denna »klassiska» serie skulle vara den första serien i evangelieboken. Ett intressant uttalande angående bönernas koppling till söndagens tema och texter återfanns också i utskottets betänkande: »Det styrande momentet i kyrkans gudstjänster är läsning-

arna ur bibelns texter. [...] Det är texterna som styr valet av psalmer och böner.»⁶⁹

I kyrkomötets debatt om förslaget till evangeliebok nämndes kollektbönerna nästan inte alls. Däremot debatterades evangeliebönerna en hel del och Bengt Hägglund noterade att skillnaden mellan dessa och kollektbönerna inte var så stor i de föreslagna texterna. I EB 1942 var evangeliebönen däremot »en komprimerad sammanfattning av evangeliets och delvis också de övriga söndagstexternas innehåll, uttryckt i böns form», tillade han.⁷⁰

Ärendet om evangelieboken fördes av regeringen vidare till 1983 års kyrkomöte, något som var möjligt då kyrkomötet 1983 fick normgivningskompetens bland annat vad det gäller kyrkliga böcker. Under tiden fick kyrkohandboks-kommittén i uppdrag att utföra redaktionella justeringar i de delar som beslutats vid 1982 års kyrkomöte, samt att arbeta vidare med evangeliebönerna.⁷¹

Utredningsnämnden fann att redaktionen i allmänhet var väl genomförd, men att vissa kompletteringar behövdes, bland annat en inledning till evangelieboken som skulle presentera kyrkoåret och ge anvisningar för bokens användande. Evangelisationsutskottet instämde, men ansåg inte att detta var ett avsnitt »som formellt skall antas av kyrkomötet». Det enda ärende som direkt rörde kollektbönerna vid 1983 års kyrkomöte var därmed en motion som föreslog en mindre korrigerig i bönen för första söndagen i advent, något som utskottet instämde i.⁷²

Den nytillkomna läronämnden tillstyrkte »ur läromässiga aspekter» hela förslaget till ny evangeliebok. »Däremot bör förslaget till nya evangeliebönder [*sic!*] enligt Läronämndens uppfattning inte ingå i evangelieboken», fortsatte yttrandet. Detta på grund av att evangeliebönerna behövde ytterligare omarbetning, vilket skulle fördröja utgivandet av evangelieboken. Kyrkomötet antog därefter evangelieboken, utan evangelieböner.⁷³

I det förord som EB 1983 fick nämnas kollektbönerna. Åldern hos denna bönetyp sammanfogas med idén att forma bönerna efter ett tänkt tema för söndagen på ett värderande och något missvisande sätt: »Från den gamla kyrkan stammar också seden att [...] formulera en *till dagen anpassad* [min kursivering] bön». I förordet uttrycks också att svensk tradition har bevarat kollektbönerna, men bearbetat dem vid flera tillfällen, »särskilt 1942».⁷⁴

3.4 EVANGELIEBOK 2003

Redan 1990, sju år efter att EB 1983 hade tagits i bruk, beslutade kyrkomötet att inleda en översyn av flera av kyrkans böcker, däribland evangelieboken. Målet var att arbeta in fler texter från Psaltaren och se över GT- och episteltexterna, men också att föra in den kommande nyöversättningen av Gamla Testamentet i evangelieboken. Centralstyrelsen⁷⁵ gav i uppdrag åt professor Lars Hartman att bereda ärendet i väntan på översättningen.⁷⁶

I november 1996 beslutade Svenska kyrkans församlingsnämnd⁷⁷ att börja förberedelserna för översynen av evangelieboken. I mars 1997 utfärdade centralstyrelsen övergripande direktiv, efter att ha mottagit Hartmans förslag till åtgärder. Direktiven innehöll flera uppgifter som rörde kollektbönerna: att göra en översyn av dem och uppmärksamma frågan om inklusivt språk, att komplettera de två existerande serierna med en alternativ serie som skulle vara anpassad till den nya bibelöversättningen – alternativt att byta ut den andra serien mot en ny serie – samt att översynen av den första serien bör »vara varsam». Församlingsnämnden tillsatte därefter en projektgrupp, som kom att kallas evangelieboksgruppen, för att utföra översynen. Den leddes av docent Lars Olov Eriksson och bestod i övrigt av Lena Sjöstrand, Lena Olsson Fogelberg och Nils-Henrik Nilsson. Samma år uttryckte kyrkomötets gudstjänstutskott önskan att gruppen skulle redovisa sina teologiska, exegetiska, hermeneutiska och pedagogiska principer. I mars 1998 utfärdade dessutom centralstyrelsen ett tilläggsdirektiv, efter förslag från Teologiska kommittén, som handlade om att de grupper som förberedde revisionen av de kyrkliga böckerna skulle lägga »stor vikt vid frågan om inklusivt språk». Centralstyrelsen förutsatte därmed att arbetsgrupperna »i möjligaste mån väljer könsinklusive ordalydelser samt motiverar och redovisar sina val».⁷⁸

År 1998 redovisade evangelieboksgruppen inriktningen på arbetet för kyrkomötet. Kollektbönerna nämndes endast i förbigående i denna redovisning, t.ex. då gruppen konstaterade att dessa »kommer att ingå i evangelieboksgruppens arbete». Några av principerna för arbetet påverkade däremot kollektbönerna. Gruppen uttryckte t.ex. att det »skall finnas en bredd i gudsbilden» i både urval av texter och i »kollektböners bildspråk».⁷⁹

Evangelieboksgruppen arbetade mellan september

1997 och mars 2000, då förslaget till ny evangeliebok presenterades i två volymer, en med själva förslaget och en med motiveringar. I frågan om ett mer inkluderande språk⁸⁰ hade gruppen beslutat att »sträva efter språk och uttrycksmedel som inkluderar alla marginaliserade grupper». Som utgångspunkt för arbetet valde den däremot att endast »sträva efter ett icke-sexistiskt språk, alltså ett språk som inte diskriminerar kvinnor». Det rörde sig om en kraftig begränsning av den ursprungliga tanken, men det låg samtidigt i linje med centralstyrelsens tal om »könsinklusive [min kursivering] ordalydelser».⁸¹

Vad det gäller kollektböerna föreslog gruppen att de skulle få namnet *Dagens bön*, då ordet kollektbön lätt leder tankarna till kollektupptagning. *Dagens bön* kan knappast missförstås, ansåg gruppen, och detta rör sig om »böner som hör samman med den dagen och dess bibelläsningar och gudstjänst». Den första serien böner beskrivs som »en skatt [...] som generationer av kristna har använt» och gruppen sade sig vilja föra vidare »denna gamla tradition [...] i gudstjänsten». Gruppens utgångspunkt var de medeltida originalen och utifrån dessa försökte den göra språket mer inkluderande och mer i linje med »den nya bibelöversättningens mer idiomatiska svenska». Gruppen poängterade att mycket av det som vi idag reagerar mot rör sig om tillägg från senare tid. I EB 1983 hade t.ex. kollektböerna ett språkbruk som »på ett mycket ensidigt sätt beskriver Gud som en man», vilket inte återfinns i de medeltida originaltexterna.⁸²

I den första serien böner fick en del »mindre inkluderande formuleringar» kvarstå, eftersom serien »bygger på medeltida material». Därtill kvarstod också en del tillägg från senare århundraden, då de upplevdes ha »i det närmaste vuxit samman med bönen». Syftet var inte heller att göra en ordagrann översättning av den latinska bönen, eftersom gruppen hade funnit att »innehållet i böerna ofta [var] alltför långt ifrån vårt sätt att tänka». Vissa delar togs dessutom bort eller omformulerades, t.ex. då böerna »markera[r] ett avstånd till judendomen som är tidstypiskt». Den andra serien böner togs fram av gruppen och föreslogs ersätta motsvarande serie i EB 1983. Tanken var att denna skulle knyta an till dagens bibelläsningar, präglas av en stram enkelhet i uppbyggnaden och kortfattat samla »dagens innehåll» i bön till Gud.⁸³

Bland evangelieboksgruppens motiveringar finns också ett avsnitt som tar upp de teologiska, exegetiska, hermeneutiska, pedagogiska, liturgiska och ekumeniska principer som var ledande för dess arbete. Detta med anledning av att gudstjänstskottet redan 1997 hade begärt att gruppen skulle tydliggöra dessa. Samtliga principer berör dock texturvalet och de täcker alltså inte in allt som finns i evangelieboken, allra minst kollektböerna.⁸⁴

Sedan evangelieboksgruppen hade presenterat sitt förslag i mars år 2000 gick det ut på remiss. Remisstiden sattes till 1 april 2001, varefter kyrkosekreterare Carl Axel Aurelius fick i uppdrag att göra en remissammanställning och att utarbeta ett slutförslag. Till sin hjälp kallade han teologie doktor Sven Hillert.⁸⁵

I remissammanställningen, som gjordes av Hillert, framgår det att böerna tillhör de mer kritiserade delarna av förslaget. Å ena sidan fick intentionen för de två serierna, att den första skulle bygga på den medeltida traditionen och att den andra närmare skulle anknyta till dagens bibeltexter, ett mycket starkt stöd.⁸⁶ Å andra sidan var stödet för den faktiska utformningen av böerna betydligt svagare, särskilt jämfört med andra delar av förslaget.⁸⁷ Bara hälften av de domkapitel och stiftsstyrelser som svarade stödde utformningen av kollektböerna. Två av dem gav hårda omdömen. Hillert sammanfattar: »Det ena talar om 'förödande' resultat och 'teologiskt paradigmskifte' [...] Det andra förväntar sig 'betydande förändringar'». Ett antal remissinstanser uttryckte också att strävan efter ett inkluderande språk »har fått för stor betydelse i förslaget».⁸⁸

Kyrkostyrelsen lade fram det av Aurelius och Hillert utarbetade slutförslaget i en skrivelse för 2002 års kyrkomöte. I denna beskrevs kollektbönen som »den samlande bönen» och man föreslog att den skulle kallas *Dagens bön* i evangelieboken och *Dagens bön (collecta)* i kyrkohandboken. Kyrkostyrelsen beskrev sitt förslag till den första serien böner som »en redigering» av förslaget i SKU 2000:4. Skäl för redigeringen fann man i remissvaren, »framför allt med hänsyn till språk och sängbarhet», men också vad det gällde böernas riktning och tilltal.⁸⁹ I vilken utsträckning remissvarens önskemål har beaktats kommer att undersökas i kapitel 4.

Till kyrkomötet inkom 37 motioner med anledning av förslaget till ny evangeliebok. Åtta av dessa behandlade kollektböerna.⁹⁰ I flera motioner före-

slogs ändringar av detaljer i enskilda böner och två motioner fokuserade på bönerns avslutningar, som de uppfattade som särskilt inkonsekvent utformade i förslaget.⁹¹ Gudstjänstutskottet, som samlades en extra dag för att arbeta specifikt med böerna, yrkade på bifall till en stor del av dessa förslag.⁹²

Gudstjänstutskottet menade att de två serier böner som föreslogs representerade »en 'mittfåra' i svenskt kyrkoliv». Även om det förstod önskan om större frihet i användandet av böerna skulle detta ställas mot den funktion som de fasta momenten i gudstjänsten har, »att stå för enhet, trygghet och sammanhållning inom Svenska kyrkan [...] och i vidare kyrkogemenskap». Trots detta diskuterade utskottet två sätt att använda ett mer vardagsnära och situationsbetingat språk. Den ena var möjligheten att uttrycka det i kyrkans förbön. Det andra bestod i att utskottet föreslog en bestämmelse om att »en annan bön», formulerad »med anknytning till dagens tema», skulle kunna få användas som kollektbön »[v]id särskilda tillfällen». Läronämnden var kritisk till detta och menade att avvikelser endast borde ske med »stor restriktivitet».⁹³

Gudstjänstutskottet förklarade att »meningen» med kollektbönen »[ä]ven fortsättningsvis» var att »i en stram och kortfattad form fånga upp och sammanfatta dagens tema». Samtidigt ansåg utskottet att bönen »skall uttrycka kyrkans tro och vara en liturgisk bön». Med anledning av detta, och av att den första serien skall kunna sjungas, gjorde utskottet vissa redigeringar.⁹⁴

Läronämnden lämnade två yttranden. Det första behandlade kyrkostyrelsens förslag, vars böner nämnden ansåg hade »en tillfredsställande språklig bredd och i många fall ett existentiellt djup». Förändringar i invokationer och avslutningar skulle däremot kunna understryka böernas »karaktär av personligt tilltal och gudsbildens rikedom». Det andra yttrandet behandlade utskottets förslag, vilket nämnden välkomnade med ovan nämnda reservation vad det gällde att byta ut kollektbönen vid särskilda tillfällen. Nämnden ville också understryka att funktionen hos bönen är att vara »en ingång till dagens texter», som skall »tydliggöra den aktuella söndagens tema och samtidigt binda samman vår gudstjänst med andras och med historien».⁹⁵

Under debatten i kyrkomötet uttryckte flera motionärer en förvånad glädje över att deras förslag hade

bejakats av utskottet. Inklusivt språk och benämningen *Dagens bön* diskuterades också, men utan att några nyheter presenterades i jämförelse med motionerna och utskottsbetänkandet. Intressant är däremot att ärkebiskop KG Hammar återigen framhöll läronämndens restriktiva syn på att välja en annan bön än någon av de angivna för söndagen. Han poängterade också att kollektbönens funktion är att »vara en ingång i texterna» och att den i första hand »relaterar till texterna [...] och inte till situationen». I fråga om kollektböerna antog kyrkomötet gudstjänstutskottets reviderade förslag.⁹⁶

Om kollektböerna står det i förordet till EB 2003, liksom i EB 1983, att traditionen att före textläsningarna be »en för dagen anpassad bön» härrör »[f]rån den gamla kyrkan». Därtill har denna bön »[i] västerländsk tradition» fått »en karaktäristisk utformning: böneämnet uttrycktes mycket kortfattat enligt ett mönster som fixerats under tvåhundra–fyrahundratalet». Det anges att denna typ av bön har bevarats i svensk tradition genom den första serien böner. »Den andra serien är nyformulerad för att med en annan uppbyggnad samla tankarna i dagens bibelläsningar i en bön». Avslutningsvis nämns möjligheten att ersätta någon av de angivna böerna med en annan bön. Förordet uttrycker inte något av läronämndens restriktiva syn på detta, utan konstaterar helt enkelt att det kan ske »[v]id särskilda tillfällen».⁹⁷

Det bör nämnas att förordet, i fråga om kollektböerna, är helt omskrivet jämfört med evangelieboksgruppens förslag. I detta sades det att kollektbönen »samlar [...] något av söndagens karaktär till en bön» och att den första serien »bygger på gammal tradition». Så stor del som 98 % av remissinstanserna var positiva till detta, men kyrkostyrelsens skrivelse till kyrkomötet innehåller istället den text som sammanfattas ovan. Detta fenomen, att ett förslag ändrats utan stöd i remissvaren, kommer att diskuteras mer utförligt i kapitel 5.⁹⁸

3.5 SAMMANFATTNING OCH JÄMFÖRELSE

Den ovan givna beskrivningen av revisionsprocessen och de motiv som uttrycks i den avslöjar en hel del om hur synen på kollektböerna har förändrats över tid. Här kommer jag att ta upp tre viktiga teman som jag har funnit i materialet.

Det första temat gäller synen på evangeliebokens,

och mer specifikt kollektbönens, roll för kontakten med den världsvida kyrkan och det förflutna. Detta uttrycks framför allt i evangelieböckernas förord. I förordet till både EB 1921 och EB 1942 kopplas kollektböner och texter till det långa bruket av dem i Sverige. EB 1921 talar om hur försvunna släkten med vördnad har bevarat vad fromma fäder skapat. Kyrkoåret i sig är ett vittnesbörd om vår samhörighet med dessa släkten, »liksom ock med kristendomen på andra orter».⁹⁹ EB 1942 poängterar att kollektbönerna är »gemensamma för den allmänliga kyrkan» och att evangelieboken både fungerar som »ett minnesmärke över det förgångna» och som »kyrkans levande andakts- och bönbok».¹⁰⁰ EB 1921 och EB 1942 fokuserar alltså på det historiska arvet och på hur det för samman Svenska kyrkan och den världsvida kyrkan. Utifrån detta är det knappast förvånande att förarbetena i dessa fall talar om vikten av en *varsam* revision; det finns något omistligt som måste bevaras för att kontakten med det förflutna och det samfundsöverskridande skall bibehållas.

I och med arbetet med EB 1983 hände något med detta perspektiv. I förarbetena nämns ingenting om kopplingen till det förflutna eller till den världsvida kyrkan. Ett möjligt undantag är en grupp remissinstanser som menade att kommittén borde ha gjort en varsam revision av kollektbönerna i EB 1942 istället för att föreslå nya. Det är också sista gången det talas om en varsam revision, vilket kanske inte är så förvånande med tanke på frånvaron av positiva utsagor om ett historiskt arv i det studerade materialet. Förordet är det enda ställe i materialet kring EB 1983 som talar om det historiskt givna och detta med en underlig utsaga: »Från den gamla kyrkan stammar också seden att [...] före de bibliska läsningarna formulera en till dagen anpassad bön.»¹⁰¹ Det fanns visserligen särskilda kollektböner för specifika dagar, men de var ytterst sällan »anpassade» för den dagen (med undantag för helgondagar) i betydelsen att de kopplades till ett tänkt »tema» för dagen.¹⁰² Denna syn präglade däremot arbetet med EB 1983 (mer om detta nedan) och i förordet projiceras den alltså också på historien.

I arbetet med EB 2003 återkom en positiv värdering av det samfundsöverskridande och historiskt ärvda. Evangelieboksgruppen talar om kollektbönen som en skatt som använts av generationer, en tradition som den vill föra vidare, medan läronämnden

menar att en av dess viktigaste uppgifter är att »binda samman vår gudstjänst med andras och med historien». Förordet till EB 2003 anger att den första serien böner i sig bevarar den utformning som kollektbönen fick i »västerländsk tradition». Däremot repeterar förordet också meningen från EB 1983 om »en till dagen anpassad bön» som en sed från »den gamla kyrkan».¹⁰³

Det andra temat handlar om synen på kollektbönens koppling till dagens bibelläsningar eller till ett »tema». Det enda tecknet på en sådan koppling i arbetet med EB 1921 är att kommittén försvarade att den flyttade tre kollektböner, för att använda dem som alternativ på andra söndagar, med att de »bättre ansluta sig till söndagarnas huvudämnen» på sina nya platser.¹⁰⁴ Motivet var däremot i lika stor grad en önskan att bevara gamla böner i ett förändrat kyrkoår. Inför EB 1942 återkom tanken och en tilltagande kluvenhet kan iakttas. Beredningsutskottet menade att varje söndag borde ha »enhetlighet i tema och karaktär»,¹⁰⁵ men kollektbönen nämns inte som ett av de moment i vilka enhetligheten skall uttryckas. Det särskilda utskottet tog därefter upp tanken och bearbetade eller föreslog nya kollektböner för vissa söndagar som »sakna förbindelse med dagens huvudtema», samtidigt som det sade sig vilja bevara de gamla kollektbönernas karaktär »så omsorgsfullt som möjligt».¹⁰⁶

I arbetet med EB 1983 var kopplingen till tema mer eller mindre självklar. Kommitténs förslag hade som en outtalad princip att kollektbönen skulle ansluta till söndagens tänkta tema. En grupp remissinstanser uppskattade resultatet av detta. Den nya arbetsgruppen beslöt därefter att byta ut »vissa allmänt hållna böner» mot sådana som »mera konkret anknyter till söndagens tema».¹⁰⁷ Därtill uttryckte beredningsutskottet att läsningarna »styr valet av psalmer och böner» och i förordet till EB 1983 infördes den nämnda formuleringen om att seden att formulera »en till dagen anpassad bön» stammar från »den gamla kyrkan».

Inför EB 2003 fortsatte perspektivet att utvecklas och det kopplades tydligare till läsningarna. Evangelieboksgruppen poängterade värdet av att bevara kollektbönens tradition och menade samtidigt att den hör samman med »dagen och dess bibelläsningar och gudstjänst». Denna spänning löstes genom att man lät den första serien bygga på den medeltida

traditionen, medan den andra serien fick anknyta till läsningarna och »sammanfatta dagens innehåll i bön till Gud»,¹⁰⁸ en uppdelning som fick ett mycket starkt stöd i remissvaren. Gudstjänstskottet föreslog att möjligheten skulle finnas att vid särskilda tillfällen vara ännu friare i formuleringen av kollektbönen än vad andra serien erbjöd. I så fall skulle den formuleras »med anknytning till dagens tema».¹⁰⁹ Läronämnden var visserligen mycket tveksam till detta, men menade samtidigt att bönen skall »tydliggöra den aktuella söndagens tema».¹¹⁰ Förordet till EB 2003 förklarar slutligen att den andra serien böner syftar till att »samla tankarna i dagens bibelläsningar i en bön».¹¹¹

Det finns alltså en relativt tydlig utveckling från arbetet med EB 1921, där en koppling mellan kollektbönen och ett särskilt tema knappt nämns, till EB 2003, där en sådan tas för given för kollektbönen som helhet och samtidigt kopplas särskilt till den andra serien. I EB 2003 sker kopplingen inte bara till tema, utan också till läsningarna ur Bibeln. Vad beror den här utvecklingen på? Jag tror att den skall förstås i ljuset av det minskade bruket av evangelieböner och av tillkomsten av rubriker i evangelieböckerna. Rubriker dök först upp i EB 1921 och därifrån kan tanken på att *varje* söndag har ett särskilt tema eller ämne ha spridit sig. Försök att koppla kollektbönen till »söndagens huvudämne» var dock allt annat än dominerande 1920. Vid arbetet med EB 1942 hade man levt med rubrikerna i tjuo år och tanken på att olika moment skulle uttrycka söndagens »enhetlighet i tema och karaktär» väcktes. Några försök att bearbeta vissa kollektböner utifrån dagens »huvudtema» gjordes också av beredningsutskottet. I EB 1983 togs en koppling mellan tema och kollektbön för given. Efter att ha misslyckats med revisionen av evangeliebönerna försvann dessa ur evangelieboken 1983. Vid arbetet med EB 2003 väcktes därefter tanken att kollektbönerna inte bara skall ansluta till tema, utan också till läsningarna ur Bibeln. Evangelieboksgruppen var ensam om att inte tala om ett givet »tema» för söndagen. Den menade istället att det fanns starka skäl för att avskaffa rubrikerna och den vanliga uppfattningen att de uttrycker ett visst tema (vilket i sin tur får styra förståelsen av läsningarna).¹¹² Den föreslog däremot att andra serien böner skulle knytas närmare till söndagens bibeltexter. En sådan koppling till läsningarna fanns

tidigare hos evangeliebönerna och professor Bengt Hägglund noterade redan vid 1982 års kyrkomöte att de föreslagna kollekt- och evangeliebönerna inte längre skilde sig så mycket åt. Evangeliebönerna i EB 1942 hade, i kontrast till kollektbönerna, innehållit »en komprimerad sammanfattning av [...]texternas innehåll», förklarade han.¹¹³ Evangeliebönerna kopplade alltså samman bön och läsningar, en funktion som kollektbönerna så småningom tog över. På ett liknande sätt ledde förekomsten av rubriker för varje söndag till uppfattningen att kollektbönen skulle kopplas till och uttrycka dagens »tema».

Det tredje temat rör synen på kollektböners »funktion». Detta diskuterades över huvud taget inte i förarbetena till EB 1921 och EB 1942. Då betraktades bönerna som ett arv från förfädernas släkten och de skulle revideras varsamt för att också i fortsättningen användas, generation efter generation. Inför EB 1983, då talet om en varsam revision dök upp för sista gången (och då endast från »den förlorande sidan», i form av protesterande remissinstanser), diskuterades kollektböners »funktion» för första gången i kyrkomötet. Den definierades i en motion som »en bön i mässans inledningsskede som skall slå en bro över till ordförkunnelsen».¹¹⁴ I arbetet med EB 2003 var det självklart att diskutera funktionen hos kollektbönen. Gudstjänstskottet vägrade önskan om större frihet i bruket av kollektbönen mot funktionen hos de fasta momenten i gudstjänsten. Vidare ansåg utskottet att »meningen» med kollektbönen »[ä]ven fortsättningsvis» var att »fånga upp och sammanfatta dagens tema», samtidigt som den skulle »uttrycka kyrkans tro och vara en liturgisk bön».¹¹⁵ Läronämnden ville å sin sida »understryka» att kollektbönen har en tredelad funktion: att vara »en ingång till dagens texter», att »tydliggöra den aktuella söndagens tema» och att »binda samman vår gudstjänst med andras och med historien».¹¹⁶

Hur kommer det sig att diskussionen om kollektbönens funktion blev allt vanligare? Jag tror att det skall förstås i relation till den äldre tanken på bönerna som ett viktigt arv som inte skall revideras annat än varsamt. Under loppet av 1900-talet förändrades synen på kollektbönerna från denna tanke till att allt mer handla om hur de skall formuleras, eller omformuleras, för att fylla sin funktion. I arbetet med EB 1983 möttes de båda åsikterna och fokus kom att ligga på funktionen. Detta skall naturligtvis också

förstås utifrån behovet av att koppla kollektbönen till dagens läsningar och dess tänkta »tema», vilket har diskuterats ovan. Det slår i sin tur igenom i läronämndens yttrande från 2002, där just dessa kopplingar framställs som en del av kollektbönens funktion. Läronämnden presenterar alltså inte någon tidlös definition av funktionen, då ju tanken på behovet av att koppla böner till tema och läsningar uppkom först på 1900-talet.

4 Kollektbönerna

I detta kapitel undersöker jag hur olika delar av kollektbönerna har förändrats över tid och jag försöker också att identifiera vad som kan ligga bakom förändringarna. I fråga om böners invokation, avslutning och struktur har jag studerat samtliga böner, medan analysen av innehållet fokuserar på ett urval av dem. Först skall dock något ytterligare sägas om relationen mellan kollektbönerna och söndagarnas rubrik och tänkta »tema».

4.1 RELATION TILL RUBRIK OCH TEMA

Ovan diskuterade jag hur kollektbönerna under 1900-talet allt mer kopplades till ett tänkt »tema» för dagen. Jag föreslog också att detta framför allt berodde på förekomsten av rubriker för varje söndag. Här följer en kortfattad undersökning av kopplingen mellan söndagens »tema», utifrån hur detta uttrycks i rubrik och textläsningar, och kollektböners innehåll.

I EB 1921 infördes rubriker för första gången och kommittén motiverade att den flyttade tre kollektböner med att deras nya placeringar innebar att bönerna anslöt sig bättre till söndagarnas »huvudämnen». Utöver detta ger inte förarbetena något som helst uttryck för att kollektbönerna hör samman, eller skall höra samman, med dagens rubrik eller tema. Stämmer detta intryck med böners faktiska innehåll? I två av de tre kollektböner som var nyskrivna för EB 1921 ansluter innehållet till dagens rubrik. Det skall dock tilläggas att dessa två böner hör till söndagar som saknade medeltida förlagor (och förlagor över huvud taget) och därmed fanns inget annat att ansluta böner till än just det »tema» som söndagarna hade.¹¹⁷ I det fall där en förlaga verkligen existerade (nämligen för nyårsdagen) finns inte någon som

helst koppling till rubriken (»Det nya året»), trots att bönen var nyskriven. EB 1921 tycks alltså ha kopplat samman böners innehåll och dagens rubrik endast i de fall där det inte fanns något annat att ansluta till.

I arbetet inför EB 1942 fanns en kluvenhet inför att koppla samman kollektbön och rubrik eller tema. Vid 1938 års kyrkomöte togs inte kollektbönen upp som ett av de moment som skall uttrycka söndagens enhetlighet »i tema och karaktär». Vid 1941 års kyrkomöte genomförde å andra sidan det särskilda utskottet en rad förändringar i böner som »sakna förbindelse med dagens huvudtema». Av de nyskrivna böner som infördes i EB 1942 har mer än hälften en mycket tydlig koppling till dagens rubrik.¹¹⁸

I arbetet med EB 1983 var kopplingen mellan kollektbön och rubrik eller tema självklar och den nya arbetsgruppen bytte därför ut »allmänt hållna böner» mot andra som tydligare anknyt till »söndagens tema». En snabb genomgång av nyskrivna, eller rejält omskrivna, kollektböner i EB 1983 visar att mer än tre fjärdedelar av dessa har en tydlig koppling till rubriken. I vissa fall ansluter böner, men inte alls lika tydligt, till någon av söndagens texter.

Inför EB 2003 diskuterades idén att kollektbönerna hör samman med just textläsningarna. Evangelieboksgruppens förslag kopplade den andra serien böner till läsningarna och den första serien innehöll inte några nyskrivna böner alls. I sina motiveringar talar gruppen oftare om en söndags »karaktär» än om dess »tema». Med detta tycks den framför allt mena textläsningarnas innehåll, men också vilket innehåll kollektbönen har haft genom historien. Trots detta anges det i samband med en rad söndagar att olika formuleringar har infogats eller fått kvarstå därför att de ansluter till textläsningarna, eller i något fall därför att de ansluter till rubriken.¹¹⁹ Evangelieboksgruppen har uttryckligen anpassat fler än tio böner efter textläsningarna, trots att den själv har ställt upp som princip att låta andra serien böner anknyta till läsningarna. EB 2003 innehåller, till skillnad från evangelieboksgruppens förslag, en rad nyskrivna böner och liksom var fallet med EB 1983 har drygt tre fjärdedelar av dessa en tydlig koppling till rubriken.¹²⁰ Flera av dem ansluter också i någon del till en eller flera av textläsningarna. Detta är särskilt tydligt bland de nyskrivna kollektböner som inte har någon uppenbar koppling till rubriken.

En kortfattad undersökning av en rad omarbetade

eller nyskrivna kollektböner i evangelieböckerna från EB 1921 och framåt visar alltså att många av dem verkligen ansluter till ett tänkt »tema» för söndagen. Detta gör de vanligen genom en koppling till söndagens rubrik och det sker inte sällan på ett väldigt enkelt och rättframt sätt, t.ex. genom att rubrikens ord har arbetats in i bönen.¹²¹ Anslutningen till rubrik och tema har ökat väsentligt under 1900-talet och i de två senaste evangelieböckerna förekommer detta i två tredjedelar av de nyskrivna eller rejält omarbetade kollektbönerna.

4.2 INVOKATION

Vad det gäller kollektbönernas inledningar finns några tydliga historiska utvecklingslinjer. Dessa handlar om antalet olika sorters invokationer, hur de kombineras och hur beskrivande de är, samt om bruket av »allsmäktige» och »Fader».

Antalet olika sorters invokationer är relativt konstant över århundradena och i varje evangeliebok finns två eller tre stycken som är dominerande. I de latinska förlagorna till de i Sverige använda bönerna finns bara sju olika sorters inledningar, varav *Deus* (»Gud»), *Domine* (»Herre») och *Omnipotens sempiterna Deus* (»Allsmäktige evige Gud») står för 90 %. I EB 1562 dubblas antalet inledningar och därefter finns mellan 13 och 17 varianter i varje evangeliebok. Bakom detta ligger dels att de latinska inledningarna översätts med eller utan ett inledande »O» (t.ex. kan *Deus* bli både »Gud» och »O Gud») och dels att vissa inledningar kombineras till nya former. De vanligaste inledningarna i de latinska förlagorna, *Domine* och *Deus*, kombineras t.ex. till »(O) Herre Gud», en form som fram till EB 2003 var vanligare än bruket av både »Gud» och »Herre» tillsammans.

Efter EB 1562 och dess olika försök att fånga de latinska inledningarna i en naturlig svensk språkdräkt skedde inga större förändringar förrän i EB 1983.¹²² Det enda av vikt som hände under tiden däremellan var att bruket av »(O) Herre Gud» ökade långsamt i takt med att bruket av »(O) Gud» minskade, samt att »(O) Herre» förekom väldigt lite (i omkring 4 % av bönerna jämfört med 30 % i de latinska förlagorna). I EB 1983 försvinner »(O) Herre» helt¹²³ och nästan hälften av bönerna inleds med »Herre vår Gud», en variant på det tidigare »(O) Herre Gud» som kanske tydligare uttrycker en tänkt nära relation till Gud.

Pronomenet »vår» infogades också i andra kollektböner i EB 1983, liksom bruket av »barmhärtige» ökade och särskiljdes från allt tal om »allsmäktige». I de latinska förlagorna användes nämligen *Omnipotens et misericors Deus* (ung. »Allsmäktige och barmhärtige Gud») en söndag. Mellan EB 1562 och EB 1942 användes olika tolkningar av detta under två eller tre söndagar. Från och med EB 1983 försvann däremot »allsmäktige» ur formeln. Istället tog varianterna »Barmhärtige Gud» och »Barmhärtige Herre» plats på inte mindre än sex söndagar. EB 2003 fortsätter i samma spår med ytterligare varianter, t.ex. »Barmhärtighetens och tröstens Gud» och »(Du) nådens Gud», och använder dessa vid elva söndagar. Tendensen i EB 1983 och EB 2003 är i dessa fall en allt tydligare beskrivning av Gud i termer av närhet och medkännande barmhärtighet. I EB 2003 försvinner däremot »Herre vår Gud», den vanligaste inledningen i EB 1983, och istället används det enkla »O Gud» i 60 % av bönerna. Evangelieboksgruppen, som föreslog detta (om än utan »O»), ville på så sätt skapa ett mer inkluderande språk genom att använda valda formuleringar ur de latinska förlagorna. Därför försvann också alla former med »Herre», trots att *Domine* användes i 30 % av de latinska bönerna och trots att varianter med Herre hade blivit allt vanligare från EB 1562 och framåt.

Därmed är det tid att säga något om bruket av »Fader» i bönernas invokation. Formen saknas helt i de latinska förlagorna, men i EB 1562 infördes den nya formen »O Herre Gud himmelske Fader» en söndag. Därefter blev bruket av »Fader» vanligare i varje evangeliebok. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 använder exemplet »Fader» för att visa hur den närmar sig de latinska förlagorna och samtidigt arbetar för ett mer inkluderande språk genom att ta bort »Fader» från alla invokationer, utom på långfredagen. Det är dock värt att notera att EB 1983 bara använde formen under fem söndagar. Efter kritik från remissinstanserna återinfördes dessutom »Fader» i EB 2003 på just fem söndagar. Man kan ställa sig frågan om inte bruket av »Herre» borde ha bevarats istället för bruket av »Fader». »Herre» är mer inkluderande än »Fader», det har en verklig grund i de latinska förlagorna och enligt remissmanställningen pläderade en stor grupp remissinstanser för »Herre» i samma utsträckning som för »Fader».¹²⁴

Också bruket av »allsmäktige» har förändrats med tiden. Drygt 25 % av de latinska bönerna använde uttrycket i invokationen och detta fortsatte fram till EB 1983, då bruket minskade till 20 %. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 innebar en ytterligare minskning, till 12 % av totala antalet böner, eftersom gruppen ansåg att uttrycket ofta »står [...] i vägen för människors förståelse av Gud». Därför använde den uttrycket »som har allmakt», i en strävan »efter en mer öppen förståelse».¹²⁵ Remissvaren var däremot kritiska till formen och någon instans ville att det genomgående skulle strykas.¹²⁶ I kyrkostyrelsens skrivelse, liksom i EB 2003, är det borttaget och »allsmäktige» förekommer bara en söndag. Det rör sig därmed om 1 % av bönerna, jämfört med 25 % i de latinska förlagorna.

Hur kan dessa förändringar förstås? Avslöjar de något om bakomliggande motiv? För det första är det rättvisande att säga att man ända sedan reformationen har känt sig betydligt friare i återgivningen av kollektböernas inledning än deras huvuddel. Just böernas huvuddel kopierades mer eller mindre ordagrant ända fram till och med EB 1862, men redan i EB 1562 syns stora avvikelser vad det gäller deras inledningar, med t.ex. kombinerade och t.o.m. påhittade former. När böerna började förändras i sin helhet under 1900-talet utvecklades också allt fler varianter på invokationen. I EB 1983 och EB 2003 är det tydligt att närhet och barmhärtighet har upplevts som viktiga egenskaper hos Gud, som man också vill uttrycka i böernas inledningar. I EB 2003 följdes detta av en motvilja att framställa Gud som allsmäktig. Ett explicit framhållande av Guds allmakt upplevdes uppenbarligen stå i kontrast mot det »mjuka» sätt att tala om Gud som fanns i EB 1983. I förarbetena nämns inte något om detta. Det förändrade bruket av »Herre» och »Fader» i EB 2003 återspeglar däremot evangelieboksgruppens princip (och i förlängningen ett pågående samtal i Svenska kyrkan om jämställdhet och inklusivt språk) att försöka skapa ett mer inkluderande språk genom att minska bruket av »Herre» och »Fader».

4.3 AVSLUTNING

I fråga om kollektböernas avslutningar finns, liksom hos inledningarna, några mer eller mindre tydliga historiska utvecklingslinjer. De handlar om andelen

enkla respektive högtidliga avslutningar, bruket av »i en gudom», speciella avslut som avviker från normen, samt om vilka söndagar som har de mest högtidliga avsluten i olika evangelieböcker.

Med en enkel avslutning på en kollektbön menar jag olika varianter av grundformen »Genom din son Jesus Kristus vår Herre». Dessa dominerar i samtliga evangelieböcker, men det finns ändå en tydlig tendens att de har minskat med tiden. I EB 1562 hade 91 % av kollektböerna en enkel avslutning och i EB 2003 hade andelen sjunkit till 72 %. De högtidliga avslutningarna har följaktligen blivit allt vanligare med tiden, i motsvarande utsträckning.

För att undersöka fenomenet närmare har jag delat upp de högtidliga avslutningarna i »mer högtidliga» och »mindre högtidliga». Till de mer högtidliga räknar jag de avslutningar som innehåller de rikaste och tydligaste framställningarna av Guds treenighet, t.ex. »Genom din Son Jesus Kristus vår Herre som lever och regerar med dig och den helige Ande i en gudom, från evighet till evighet». Till de mindre högtidliga räknar jag dem som har en rikare form än de enkla avslutningarna, men som antingen är en förkortning av en mer högtidlig avslutning (t.ex. »Du som lever och regerar från evighet till evighet»), inte framställer Sonen med samma rikedom och tydlighet som de mer högtidliga (t.ex. »Du som med Sonen och den heliga Anden lever och verkar från evighet till evighet»), eller som har satt den rikare delen av avslutningen inom parentes och gjort den valfri (t.ex. »Genom Jesus Kristus vår Herre (som lever och verkar med dig och den heliga Anden från evighet till evighet)»). Utifrån denna uppdelning i mer högtidliga och mindre högtidliga har jag funnit att bilden inte är så enkel som att högtidliga avslutningar har blivit allt vanligare med tiden. Parallellt med detta har nämligen mer högtidliga avslutningar ökat i snabb takt fram till och med EB 1983, då inte mindre än 21 % av samtliga kollektböner hade sådana, varefter de minskade till 6 % i EB 2003, samma nivå som i EB 1695.

En liknande utveckling går att finna vad det gäller bruket av »i en gudom». Detta uttryck finns inskjutet före »från evighet till evighet» i många högtidliga avslutningar. Det ger ytterligare emfas åt börens trinitariska struktur, som är grunden för kyrkans bön (dvs: till Fadern, genom Sonen, i Anden).¹²⁷ Från EB 1562 till EB 1942 var uttrycket vanligt, men inte

dominerande. Mellan 15 och 25 % av de högtidliga avslutningarna inkluderade »i en gudom». I EB 1983 ökade andelen till 92 % för att i EB 2003 sjunka till 10 %.

Hur kan denna förändring förklaras? Förarbetena till EB 1983 visar att uttrycket kom in i ett mycket sent skede av revisionsprocessen. I remissvaren framkom kritik mot att många av kollektbönerna inte följde den traditionella strukturen. Särskild kritik riktades mot avslutningarna och önskemålet var framför allt att skillnad skulle göras mellan stora högtidsdagar och andra söndagar. Vid 1982 års kyrkomöte tog beredningsutskottet hänsyn till detta och ändrade i de föreslagna bönerna.¹²⁸ Resultatet är tydligt: EB 1983 innehåller bara två olika sorters avslutningar, en för vanliga söndagar och en för större högtider, förutom de speciella avslutningar som behövs för första söndagen i advent och för påskdagen. Detta är förmodligen bakgrunden till att EB 1983 innehåller så många högtidliga avslutningar och så många avslutningar med »i en gudom». Då de upplevdes höra till den traditionella strukturen, som i så hög grad hade saknats i arbetsgruppens förslag, såg utskottet till att varje bön behandlades konsekvent enligt de önskemål som många remissinstanser hade angivit.

Vad hände så i arbetet inför EB 2003? Varför minskades de mer högtidliga avslutningarna från 21 till 6 % och bruket av »i en gudom» från 92 till 10 %? Vad gäller de mer högtidliga avslutningarna visar det sig att evangelieboksgruppen redan hade minskat dem till 3 %, framför allt genom att sätta de rikare avslutningarna inom parentes och göra dem valfria. Kyrkostyrelsens förslag innebar därför en försiktig ökning av mer högtidliga avslut. Vad det gäller »i en gudom» föreslog dock evangelieboksgruppen att uttrycket skulle vara »en Gud» och finnas i 90 % av de högtidliga bönerna. I kyrkostyrelsens skrivelse minskades detta till 10 %, eller två söndagar (att jämföra med 22 söndagar i EB 1983). Resultatet blev en blandning av uttryck, där »i en gudom» användes för Kristi himmelfärds dag och »en Gud» för bönsöndagen. Kyrkomötets gudstjänstutskott, som inriktade sig på kyrkostyrelsens förslag och inte jämförde det med evangelieboksgruppens, reagerade uppenbarligen inte på de drastiska och inkonsekventa förändringarna.

Det intressanta här är inte varför kyrkomötet inte utökade bruket av »en Gud» eller »i en gudom» – det

arbetade som sagt utifrån kyrkostyrelsens skrivelse och hade ingen anledning att misstänka att den avvek från evangelieboksgruppens förslag i andra fall än då remissinstanserna tydligt hade uttryckt önskemål om förändring – utan varför kyrkostyrelsens förslag innehöll en så drastisk minskning. Remissinstanserna anförde inte någon som helst kritik mot evangelieboksgruppens förslag vad det gäller bruket av »en Gud» och kyrkostyrelsen skrev inte heller någonstans att det fanns andra skäl till förändringar av det ursprungliga förslaget än just vad som angavs i remissvaren. Någon motivering finns inte angiven.

I fråga om särskilda avslutningar har påskdagen redan nämnts. För denna söndag utvidgades kollektbönen redan i EB 1628 med en frålningshistorisk tillbakablick och den har fått stå kvar i evangelieböckerna därefter.¹²⁹ Långfredagen fick en egen kollektbön i EB 1628, vilken i EB 1695 hade den något underliga avslutningen »Och genom honom fåå med tigh ett ewinnerligt liif». Detta reviderades något i EB 1921, men egenarten bevarades. I och med 1982 års kyrkomötes konsekventa redigering av avslutningarna, som har nämnts ovan, fick bönen däremot ett enkelt avslut. Midsommardagens kollektbön hade en enkel avslutning ända fram till och med EB 1983. I EB 2003 saknar den däremot en riktig avslutning. I dess plats står bara: »I dig är det som vi lever, rör oss och är till.» Denna underlighet dök upp först i kyrkostyrelsens förslag, men inget i remissvaren ger någon ledtråd till varför den tidigare avslutningen byttes ut mot detta, som möjligen kan liknas vid en beskrivning av Gud. Detta är den enda kollektbön i hela den serie med svenska evangelieböcker som har studerats, som saknar en traditionell avslutning.

Jag har tidigare nämnt att allt fler söndagar fick kollektböner med en mer högtidlig avslutning, fram till och med EB 1983, varefter bruket minskade rejält i EB 2003. En intressant aspekt är vilka söndagar som har fått dessa avslutningar, inte minst därför att det säger något om vilka dagar som har ansetts vara särskilt högtidliga eller viktiga. I EB 1562 hade första söndagen i advent samt pingstdagen sådana avslut. EB 1695 hade detsamma också för första söndagen efter trettondedagen liksom för påskdagen. I EB 1921 och EB 1942 tillkom en hel del söndagar som fick mer högtidliga avslutningar endast i dessa två evangelieböcker. Det rör sig om andra söndagen i advent, Kristi himmelfärds dag, samt tre av de s.k.

böndagarna: reformationsdagen, missionsdagen och tacksägelsedagen. EB 1983 hade fler söndagar med mer högtidlig avslutning än någon annan evangeliebok, men bara på påskdagen och pingstdagen korresponderade bruket med den tidigare traditionen. I övrigt användes mer högtidliga avslutningar på bland annat julnatten, juldagen, påsknatten, midsommardagen och alla helgons dag. Detta avspeglar de högtider som har blivit allt viktigare på senare tid, medan böndagarna uppenbarligen inte upplevdes som lika högtidliga. I EB 2003 har bara fem söndagar mer högtidliga avslutningar, nämligen påskdagen, andra söndagen i påsktiden, pingstdagen, Kristi förklarings dag och alla helgons dag.

4.4 STRUKTUR

Som jag har nämnt ovan var kollektpönnernas traditionella struktur en viktig aspekt i revisionsarbetet inför EB 1983, vilket bland annat resulterade i att antalet olika sorters avslut minskades rejält. Har kollektpönnernas uppbyggnad förändrats över tiden och i så fall hur? Om utgångspunkten är att kollektpönnen har fem beståndsdelar (invokation, beskrivning av Gud, begäran, följd och avslutning) är det tydligt att det finns en viss frihet i hur dessa används. Alla delar måste inte finnas med i varje bön och de måste inte alltid komma i den angivna följden. Detta är tydligt också i de latinska förlagorna. En del av dessa inleds med en del av begäran, följs av invokation, varpå resten av begäran följer, utan att någon beskrivning av Gud finns med. Se t.ex. början på kollektpönnen för andra söndagen i advent: *Excita Domine corda nostra ad praeparandas Unigeniti tui vias; ut...* (»Uppväck, Herre, våra hjärtan till att bana din Enföddes vägar; så att...»). Majoriteten av de latinska kollektpönnerna följer dock det beskrivna mönstret. Om någon del inte finns med rör det sig om beskrivningen av Gud eller följden (något annat går inte gärna att ta bort). Dessa två saknas däremot aldrig i en och samma bön. Omkring en tredjedel av de latinska förlagorna saknar en beskrivning av Gud och drygt en tiondel saknar en angiven följd.

De svenska tolkningarna av kollektpönnerna följde till en början de latinska förlagorna mycket nära och tog därmed över deras struktur. I senare evangelieböcker har man däremot kompletterat bönnerna med den del som man upplevde saknades i förhållande

till det traditionella mönstret. Fram till och med EB 1862 gjordes inga sådana förändringar. I EB 1921 och EB 1942 gjordes några stycken och i EB 1983 följde kompletteringar av mer än tjugo böner. Detta beror förmodligen, som har angivits ovan, på att arbetsgruppens förslag innehöll en stor mängd nyskrivna böner som inte följde den traditionella strukturen. Dessa rensades ut eller reviderades av kyrkomötets beredningsutskott och de böner som hade följt med från den medeltida traditionen kompletterades med samma nit. Resultatet var ett nästan konsekvent införande av den traditionella strukturen i samtliga böner, även där detta bröt mot de latinska förlagorna. Jag har bara funnit ett enda undantag, kollektpönnen för första söndagen efter påsk,¹³⁰ som inte har någon beskrivning av Gud i EB 1983. I och med EB 2003 kompletterades den dock med en sådan.

Är det därmed så att alla kollektpöner i EB 2003 följer den traditionella strukturen? Nej, ett intressant undantag finns. Bönen för tredje söndagen efter trettondedagen saknar en beskrivning av Gud. Hur kommer detta sig, när EB 1983 hade kompletterat denna bön med just detta? Svaret döljer sig i evangeliebokgruppens förslag från år 2000. Där saknar nämligen inte mindre än tretton kollektpöner en beskrivning av Gud. Evangeliebokgruppen var mer trogen mot de latinska förlagorna i fråga om bönnernas struktur än vad som hade varit fallet i EB 1921, EB 1942 och EB 1983. I många fall hade gruppen de latinska bönnernas form som utgångspunkt och strök därmed sentida tillägg i de fall där dessa inte upplevdes ha »i det närmaste vuxit samman med bönen».¹³¹ I kyrkostyrelsens skrivelse är dock tolv av dessa tretton böner (alla utom just bönen för tredje söndagen efter trettondedagen) kompletterade med en beskrivning av Gud. Detta är ännu ett exempel på ett ingrepp som saknar stöd hos remissinstanserna. I fråga om tredje och fjortonde söndagarna efter trefaldighet hade däremot någon remissinstans önskat att bönen skulle inledas med »Gud, du som...», d.v.s. inkludera en beskrivning av Gud.¹³² Av de tretton kollektpöner som saknade en beskrivning av Gud är dock bönen för tredje söndagen efter trefaldighet den enda i kyrkostyrelsens skrivelse där en beskrivning av Gud *inte* är införd!

Avslutningsvis kan några slutsatser dras om behandlingen av kollektpönnernas struktur. Evangelieböckerna fram till och med EB 1862 förde

endast vidare den tradition som de hade övertagit och egentlig revision ägde rum först i EB 1921. De kompletteringar som genomfördes i EB 1921 och EB 1942 är begränsade och tyder på att den ovan diskuterade höga värderingen av kollektbönerna som ett historiskt arv dominerade i revisionsarbetet. Detta kombinerades med en växande insikt om det historiska arvets egenart, t.ex. strukturen, och en önskan att få kollektbönerna att stämma bättre med denna. I arbetet med EB 1983 var viljan att bevara traditionen inte längre det starkaste motivet och stora förändringar i bönerna var därmed möjliga. I ljuset av remissvarens starka kritik mot bristande struktur i de nyskrivna bönerna genomfördes en omfattande revision som syftade till att alla böner skulle ha en gemensam, igenkännbar struktur. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 utgick istället direkt från de latinska förslagorna och ville i många fall låta deras egenart komma till uttryck. Detta ändrades emellertid i kyrkostyrelsens skrivelse, som i många fall gick tillbaka till uttryck från EB 1983.

4.5 INNEHÅLL

Andra söndagen i advent

- Latin Excita Domine corda nostra ad praeparandas Unigeniti tui vias; ut per ejus adventum, purificatis tibi mentibus servire mereamur: Qui tecum...
- Övers. Uppväck, Herre, våra hjärtan till att bereda din Enföddes vägar; så att vi genom hans ankomst får lov att med renade sinnen tjäna dig. Han som...
- 1562 Upweck vår hierta, O HERRE Gudh, til at beredha wäghen för tin eenfödda Son Jesum Christum, at wij genom hans tilkommelse, måtte tiena tigh med renom hogh och sinne, whilken ther leffver och regnerar...
- 1921 Uppväck våra hjärtan, o Herre Gud, till att bereda vägen för din enfödde Son, Jesus Kristus, och giv oss genom hans tillkommelse nåden att kunna tjäna dig med villig håg och rent sinne. Genom samme...
- 1942 Uppväck, Herre, våra hjärtan till att bereda vägen för din enfödde Son, Jesus Kristus, och giv oss nåd att, i stadig förbidan på hans tillkommelse i härlighet, tjäna dig med villig håg och rent sinne. Genom samme...

- 1983 Herre vår Gud, du som i Jesus Kristus uppenbarar ditt rike för oss, ge oss nåd att bereda väg för din enfödde Son, så att vi med hans återkomst för ögonen tjänar dig villigt och med rent sinne. Genom din...
- 2000 Himmelrikets Gud, uppväck våra hjärtan till att bereda vägen för din enfödde Son, så att vi i väntan på honom villigt och uthålligt tjänar dig. Genom din Son...
- 2003 O Gud, du som i Jesus Kristus upprättat ditt rike, gör oss starka i tron, uthålliga i bönen och frimodiga i kärleken intill den dag då han kommer åter i härlighet. Genom din Son...

Den latinska kollektbönen för andra söndagen i advent är relativt enkel och rättfram, men den innehåller också möjligheten att sätta in den i andra perspektiv än adventstidens väntan på Kristi födelse. Bönen saknar en beskrivning av Gud i samband med invokationen. Istället börjar den direkt i en begäran, som handlar om att Gud skall uppväcka våra hjärtan till att bana väg för Sonen. Följden handlar om att vi genom Sonens ankomst kan tjäna Gud med renade sinnen. Teologiskt har inte bönen samma skärpa som en del av de böner som följer nedan, men talet om ankomst öppnar upp för en rad tolkningar. *Adventus*, »ankomst», (liksom *visitatio*, »besök») användes ofta för att koppla frälsningshistorien till den enskilde kristnes liv. Under medeltiden tänkte man sig åtminstone tre sorters ankomster: Sonens inkarnation, hans ankomst i varje människas själ och hans ankomst till domen.¹³³ Utifrån detta kan bönen »genom hans ankomst» förstås som en referens till alla dessa ankomster, även om bönen placering i adventstiden framför allt leder tankarna till den första. Trots det tycks önskan att Gud skall »väcka» våra hjärtan ha mer att göra med de två andra ankomsterna och den botgöring som är nödvändig inför dem. Bönen spelar helt enkelt med alla dessa betydelser och möjliggör verkligen den djupare reflektion som kollektböner användes till, inte minst i klostren, vid sidan av bruket av dem i gudstjänsten.

I svenska evangelieböcker har bönen bevarats med få större ändringar tills den i EB 2003 förändrades helt. EB 1562 följde originalet nära. I EB 1921 infördes uttrycket »giv oss [...] nåden att», vilket gjorde att begäran snarare efterträddes av ytterligare en begäran än av en följd, dock utan att innehållet

förändrades väsentligen. I EB 1942 byttes »genom hans tillkommelse» ut mot »i stadig förbidan på hans tillkommelse i härlighet». Istället för att vi kan tjäna Gud *genom* att han kommer till oss uttrycker detta att vi tjänar i väntan på att han någon gång *skall komma* (»i härlighet», dvs vid tidens slut). Detta innebar en eskatologisk förskjutning av bönen, även om det inte utesluter de andra betydelseerna av »ankomst». I EB 1983 skedde flera mindre förändringar, bland annat till följd av att bönen kompletterades med en beskrivning av Gud för att följa den traditionella strukturen. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 innebar ett tydligt närmande till den latinska förlagan, även om bönen fortfarande (allt sedan EB 1942) poängterade väntan på Sonen och inte att tjänandet möjliggörs »genom» hans ankomst. Den enda kommentar som gavs av remissinstanserna var att någon önskade att invokationen skulle bytas ut.¹³⁴ Trots detta föreslog kyrkostyrelsens skrivelse det som nu återfinns i EB 2003, en i princip nyskriven bön som ber om styrka, uthållighet och frimodighet. Allt som hade knutit an till den latinska förlagan är borttaget. Den enda kopplingen till tidigare evangelieböcker är att delar av den beskrivning av Gud som tillkom i EB 1983 återanvänds.

Fjärde söndagen efter trettondedagen

Latin Deus, qui nos in tantis periculis constitutos pro humana scis fragilitate non posse subsistere: da nobis salutem mentis et corporis, ut ea quae pro peccatis nostris patimur, te adjuvante vincamus. Per Dominum...

Övers. Gud, du som vet att vi, omgivna av så stora faror, på grund av vår mänskliga bräcklighet inte kan bestå; ge oss sinnets och kroppens räddning/hälsa, så att vi med ditt bistånd övervinner de [ting] som vi för våra synders skull utstår. Genom vår Herre...

1562 O HERRE Gudh himmelske Fader, tu som weest at wij uthi så myckin stoor farligheet icke kunne för menniskligh swaagheet skul beståndande bliffva, förlån oss krafft bådhe til liiff och siel, at wij alt thet som oss för våra synder qwäl och anfechtar, måghe med tinne hielp öffnerwinna. Genom...

1921 O Herre Gud, himmelske Fader, du som vet att vi äro i så mycket farlighet att vi för mänsklig svaghets skull icke kunna bliva

beståndande, förläna oss kraft både till kropp och själ, så att när vi anfåktas och plågas för våra synders skull, vi må med din hjälp stå fasta och vinna seger. Genom din Son...

1942 O Herre Gud, himmelske Fader, du som vet att vi äro stadda i så mycken farlighet, att vi för mänsklig svaghets skull icke kunna bliva beståndande, förläna oss kraft både till kropp och själ, så att vi med din hjälp må stå fasta i all anfåktelse och vinna seger. Genom din Son...

1983 Herre, himmelske Fader, du som ser att vi är omgivna av nöd och faror, ge oss kraft både till kropp och själ, så att vi med din hjälp kan stå fasta i alla prövningar och vinna seger: Genom din Son...

2003 O Gud, du som ser att vi är omgivna av nöd och faror, ge oss kraft både till kropp, själ och ande, så att vi med din hjälp kan stå fasta i alla prövningar och övervinna det onda. Genom din Son...

Den latinska bönen målar upp en bild av mänskligheten som bräcklig både till kropp och sinne. Vi kan inte låta bli att begå synder och vår bräcklighet ger oss inget skydd mot de faror som våra synder orsakar. Bönen vänder sig till Gud med uppmaningen att ge oss räddning/hälsa till kropp och sinne, varefter vi med Guds hjälp kan övervinna de faror som drabbar oss på grund av synderna. Bönen spelar dels på paret kroppsinne, vars bräcklighet behöver räddning/hälsa, och dels på de faror som orsakas av vår svaghet, vilka inte kan övervinnas på grund av samma svaghet. Med Guds hjälp kan vi däremot få räddning. I ett första steg är vi helt beroende av Gud, varefter människan kan motverka syndens faror med Guds bistånd.

Svensk evangeliebokstradition har gjort en hel del ingrepp i bönen och med tiden har den glidit allt längre bort från originalets spänst och sinnrika spel med svaghet (till kropp och sinne), synd och faror. Bönen i EB 1562 låg nära originalet, även om talet om kraft till liv och själ inte helt motsvarar förlagans räddning/hälsa till kropp och sinne. EB 1921 använde »kropp och själ» och kombinerade detta med att tala om att »anfåktas och plågas», vilket ligger helt i linje med dubbelheten i den latinska förlagan. EB 1942 tog bort kopplingen mellan lidandet och våra synder,

liksom den möjliga kopplingen till både kropp och själ som fanns i bruket av anfåktelse och plåga (det senare ströks). Genom en större omarbetning i EB 1983 ströks hela resonemanget om mänsklig svaghet och anfåktelse. Det resulterade i en bön som fokuserar på farorna som ett yttre hot, utan någon koppling till vår egen svaghet och synd. Farorna framstår istället som prövningar eller helt enkelt »det onda». Medan originalet ber om räddning/hälsa till kropp och sinne utifrån grundvalen att problemet ligger i våra kroppars och sinnens svaghet, handlar bönen i EB 1983 om att få kraft för att kunna »vinna seger». Talet om att »stå fasta i alla prövningar» ger dock en aning om att man har försökt bevara något av originalets fokus på att kampen också äger rum inom oss. Kopplingen mellan bräcklighet och hälsa, liksom det sinnrika spelet med vår bräcklighet, synder och de faror vi befinner oss i, återfinns däremot inte. EB 2003 innebar ingen återgång till originalet, utom i detaljer (invokationen fördes t.ex. tillbaka till förlängans enkla *Deus* med ett »O Gud»).

Sexagesima eller Reformationssöndagen

- Latin Deus, qui conspicis, quia ex nulla nostra actione confidimus, concede propitius, ut contra adversa omnia Doctoris Gentium protectione muniamur. Per Dominum...
- Övers. Gud, du som ser att vi inte förlitar oss på någon egen handling, ge [oss] du nådefulle, att vi befästs mot alla onda/skadliga [ting] genom Hedningarnas Lärares beskydd. Genom vår Herre...
- 1562 O Gudh tu som wäl seer att wij på inga wåra gerningar förtrösta kunne, förläna oss thet nådheliga, at tin Son som är Hedningarnas Lärare, må ock så wara wår beskermare ifrå alt thet oss emoot står, hwilken ther leffuer...
- 1921/1942 O Gud, du som ser att vi icke kunna förtrösta på vad vi själva förmå, förläna oss nåden att din Son, som är allas vår lärare, må hjälpa oss mot allt som hindrar ditt ord. Genom samme...
- 1983 Herre vår Gud, du som har givit oss ditt ord, bevara ditt folk i din kärlek, så att de som sätter sitt hopp till din himmelska nåd alltid finner beskydd hos dig. Genom din Son...

- 2000 Gud, du ser att vi inte kan lita på egna gärningar. Låt oss av nåd förtrösta på Jesus som är en lärare för folken och så sätta vårt hopp till dig. Genom din Son...
- 2002 Gud, du som ser att vi inte kan lita på egna gärningar, ge oss nåd att förtrösta på Jesus och så sätta vårt hopp till honom. Genom din Son...
- 2003 O Gud, du som har givit oss ditt levande ord, Jesus Kristus, ge oss nåd att sätta vår förtröstan och vårt hopp till honom. Genom din Son...

Den latinska bönen för sexagesima vänder sig till Gud och ber om skydd mot alla onda/skadliga ting, efter att först ha försäkrat att vi inte förlitar oss på våra egna gärningar. Gud tilltalas inledningsvis som »Gud», *Deus*, och därefter i vokativ som »du nådefulle», *propitius*. Beskyddet kommer däremot från »Hedningarnas Lärare», vilket i börens kontext inte alls måste förstås som Sonen, utan snarare refererar till Paulus. I 1 Tim 2:7 används det just om Paulus.¹³⁵

Bönen har en brokig historia i svenska evangelieböcker och har stundom redigerats och stundom bytts ut mot nyskrivna böner. Versionen i EB 1562 ligger nära originalet, men avviker ändå i förståelsen av *Doctoris Gentium*. Med uttrycket »tin Son som är Hedningarnas Lärare» åberopas Sonens beskydd istället för Paulus. Även om detta löste ett upplevt problem (att Paulus åberopades och inte Gud), skapade det också ett nytt. Talet om »Hedningarnas Lärare» anspelade fortfarande på 1 Tim, och därmed på Paulus, men det användes samtidigt för Sonen. I EB 1921 gjordes flera ändringar i bönen. Bland annat avlägsnades problemen med »Hedningarnas Lärare» genom formuleringen »allas vår lärare». En försiktig förskjutning av förståelsen av originalets *propitius* i EB 1562 fullföljdes också. I EB 1921 tycks man uppfattat detta som ett objekt till imperativformen *concede*, med resultatet att man istället för att be till »du nådefulle» ber Gud att »förläna [...] nåden» att få Sonens hjälp. Bönen skiftade också från en begäran om beskydd från allt som står oss emot till att be om hjälp mot »allt som hindrar ditt ord». Denna växling innebar att bönen uttryckte ett fokus på människorna. Det är människorna som skall skyddas sig med Guds hjälp, istället för att som tidigare be Gud om

beskyddet. Det rör sig om förändringar som endast med vissa problem ryms i kommitténs tal om att undantagslöst gå tillbaka till den medeltida texten och att bibehålla »de gamla och kärvordna bönenorden».¹³⁶ Talet om »ditt ord» har förmodligen sin grund i att söndagen fick rubriken »Guds ord» i EB 1921. EB 1942 för bönen vidare utan förändringar. Det stora brottet kommer i EB 1983, då en nyskriven bön förs in. Den plockar upp både »ditt ord» och »nåd» från EB 1921/1942, men använder dem för något helt annat: att säga att Gud har gett oss ordet och för att be om beskydd för dem som sätter sitt hopp till nåden. Det rör sig verkligen om en falsk kontinuitet. Poängteringen av att Gud har givit oss sitt ord, i bönen inledning, kan mycket väl ha sin grund i att sexagesima i EB 1983 också fungerade som reformationssöndagen,¹³⁷ med rubriken »Det levande ordet». Evangelieboksgruppens förslag innebar en återgång till den latinska förlagan med dess tal om att inte lita på egna gärningar och dess (möjliga) identifikation av Sonen som en lärare för folken. Däremot tog gruppen inte upp originalets bedjan om beskydd från alla onda/skadliga ting. Remissvaren kritiserade inte gruppens förslag,¹³⁸ men trots detta infördes en annan bön i EB 2003.

Vad var det egentligen som hände? Det första ingreppet i evangelieboksgruppens förslag återfinns redan i kyrkostyrelsens skrivelse. Där hade stycket om Jesus som en lärare för folken (en av de delar som tydligast kopplade samman detta förslag med den latinska förlagan) tagits bort, liksom tidigare utan något motiv. Därefter inkom en motion till kyrkomötet från Bertil Olsson i Lammhult. Han noterade att bönen inte hade någon anknytning till söndagens »tema», »Det levande ordet». »Dagens bön har ju till uppgift att samla dagens budskap i bön. Då bör det också finnas en anknytning», menade Olsson.¹³⁹ Därför föreslog han en förändrad lydelse, som kopplade bönen till rubriken, men som varken hade något med originalet eller evangelieboksgruppens förslag att göra. Gudstjänstutskottet yrkade på bifall till motionen och kyrkomötet följde detta. Utskottet ansåg, som har nämnts ovan, att meningen med kollektbönen »[ä]ven fortsättningsvis» var att »fånga upp och sammanfatta dagens tema».¹⁴⁰ Därmed tog det inte heller hänsyn till evangelieboksgruppens mycket starkt stödda förslag att låta första serien böner bygga på den medeltida traditionen, medan

andra serien närmare knöts till dagens bibeltexter. Utskottet tycks ha menat att båda serierna skall anknyta till dagen och dess rubrik (vilken innehåll det uppfattade som söndagens tema¹⁴¹), att detta är något konstituerande för kollektbönen. Majoriteten av bönerna i första serien lämnades trots detta oförändrade, fastän de inte »sammanfattade dagens tema», medan Olssons motion bifölls. Resultatet är en bön som helt har lämnat den medeltida traditionen och som innehåller det motsägelsefulla draget att den vänder sig till Gud och ber honom om nåd att sätta förtröstan och hopp, inte till honom, utan till Jesus Kristus.

Andra söndagen i fastan

Latin	Deus, qui conspicias omni nos virtute destitui; interius exteriusque custodi, ut ab omnibus adversitatibus muniamur in corpore et a pravis cogitationibus mundemur in mente. Per Dominum...
Övers.	Gud, du som ser att vi berövas varje dygd [alt. att vi tappar all kraft]; bevara oss till det inre och till det yttre, så att vi till kroppen befästs mot alla onda/skadliga [ting] och till sinnet renas från förvända tankar. Genom vår Herre...
1562	O Gudh, tu som wel seer at wij intet gott dogse äre, bewara oss bådhe inwertes och uthwertes, at kroppen bewaras ifrå alt thet som skadelighit är, och at hiertat må aff onda tanckar reengjorde warda. Genom din...
1921	O Gud, du som väl ser att vi av oss själva till intet gott äro dugliga, bevara oss både lekamligen och andligen, så att kroppen befrias från allt som är skadligt, och att hjärtat varder renat från onda tankar. Genom din Son...
1942	O Gud, du som väl ser att vi av oss själva till intet gott äro dugliga, bevara oss både lekamligen och andligen, så att kroppen befrias från allt som är skadligt, och själen varder renad från onda tankar. Genom din Son...
1983	O Gud, du som ser att vi av egen kraft inte förmår göra det goda, bevara oss från allt ont till kropp och själ, så att vi får leva med dig i tro. Genom din Son...

- 2000 Gud, du som ser att vi i oss själva är utan all kraft, hjälp oss att leva fasta i tron på vår frälsare Jesus Kristus, och bli bevarade från allt ont till kropp och själ. Genom din Son...
- 2003 O Gud, du som ser att vår egen kraft inte räcker mot synd och ondska, hjälp oss att leva fasta i tron på vår frälsare Jesus Kristus, och bli bevarade från allt ont till kropp, själ och ande. Genom din Son...

Den latinska bönen balanserar mellan människans yttre/inre och kropp/sinne och vad hon behöver hjälp med för dessa. Beskrivningen av Gud används sinnrikt som förberedelse för begäran genom att den slår fast att vi har berövats varje dygd, alternativt tappat all kraft.¹⁴² Utifrån detta följer sedan begäran om att bevaras till det inre, genom att befästas mot alla onda/skadliga ting, och till det yttre, genom att sinnet renas från förvända tankar. Bönen balanserar mellan att tala om det destruktiva som något som finns både inom och utom människan.

Efter en mindre förskjutning i EB 1562 bestod bönen i princip utan förändringar fram till EB 1983, varefter den mer eller mindre har lämnat förlagan. EB 1562 hade en nästan ordagrann översättning av bönen, utom vad det gäller beskrivningen av Gud. Översättaren valde att tolka *qui conspicis omni nos virtute destitui* som »tu som wel seer at wij intet gott dogse äre». Dogse betyder duglig eller kompetent och därmed handlar uttrycket om att vi inte är kompetenta att göra något gott,¹⁴³ vilket inte är helt fjärran från förlagens betydelse. EB 1921 förde bönen vidare med tillägget »av oss själva» i beskrivningen av Gud. Det liknar visserligen inte originalet i språkbruk, men kommer det väldigt nära i innehåll eftersom beskrivningen av Gud används till att förbereda begäran genom att framställa människan som helt kraftlös och därför beroende av Gud. EB 1942 innehöll även den endast en mindre revidering: talet om »hjärtat» byttes mot »själen». I EB 1983 omarbetades bönen ordentligt. Beskrivningen av Gud liknar de tidigare versionernas (inklusive originalets), men därefter har spelet med yttre/inre och kropp/sinne bytts ut mot en platt och förbryllande bön om att bli bevarad från allt ont. Begäran handlar om just detta och följderna är »att vi får leva med dig i tro». Hur ett liv i tro endast följer av att man bevaras från »allt ont» är svårt att förstå och bönen saknar den klara skärpa som

utmärker inte bara den latinska förlagan, utan också de svenska tolkningarna ur äldre evangelieböcker. Förutom att bönen är mindre klar och missar spelet mellan yttre och inre, framställer den dessutom det onda som något som framför allt kommer utifrån. De tidigare versionerna upprätthöll originalets balans mellan onda krafter både inom och utom människan. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 återgick till originalet i beskrivningen av Gud, men låg i övrigt närmare EB 1983 i tonen. Dess begäran, »hjälp oss att leva fasta i tron...», innebar i förhållande till den latinska förlagan att människan framställs som mer aktiv och med större förmåga att själv agera rätt. Den förbryllande följderna från EB 1983, om att vi får leva i tro när Gud bevarar oss från allt ont, togs bort. I remissvaren uttryckte någon att beskrivningen av Gud mer borde likna bönen i EB 1983.¹⁴⁴ I kyrkostyrelsens skrivelse hade just beskrivningen ändrats och därmed togs det enda som tydligt knöt bönen till originalet bort. Ändringen från »vi i oss själva är utan all kraft» till »vår egen kraft inte räcker» innebär dessutom en förskjutning i förhållandet mellan Gud och människa, där människans beroende av Gud framställs som mycket mindre i EB 2003 än i förlagan och tidigare svenska versioner av bönen.

Långfredagen

- 1695 Herre Gudh himmelske Fader, som af tina faderliga nåde icke hafwer spardt tin enfödda Son, utan gifwit honom til korsens död för våra skull. Wij bedie tigh, gif tin Helga Anda i vår hierta, at wij widh sådana nådh oss trösta måge; här efter wachta oss för synd; och toliga lida hwad tigh täckes oss pålägga. Och genom honom fåå medh tigh ett ewinnerligt liif.
- 1921/1942 O Herre Gud, himmelske Fader, som av din faderliga nåd mot oss icke har skonat din enfödde Son, utan utgivit honom för vår skull och låtit honom lida korsens död, vi bedja dig att du giver din helige Ande i våra hjärtan, så att vi förtrösta på denna din nåd, härefter vakta oss för synd, tåligt lida vad du pålägger oss och genom samme din Son få hos dig ett evinnerligt liv.
- 1983 Himmelske Fader, du som inte skonat din egen Son utan utgivit honom till döden på korset, för vår skull, sänd din Ande i våra

hjärtan så att vi förlitar oss på din nåd och får evigt liv. Genom din Son...

- 2003 Himmelske Fader, du som inte skonat din egen Son utan för vår skull utgivit honom till döden på korset, sänd din Ande i våra hjärtan så att vi litar på din nåd och får leva i dig för evigt. Genom din Son...

Långfredagen är en av några få högtider för vilken en latinsk förlaga saknas. Inte heller EB 1562 hade en särskild bön för långfredagen (där hänvisades till palmsöndagens kollektbön). Enligt Eriksson & Nilsson bygger den nuvarande kollektbönen på en tradition från 1800-talet, men Rodhe anger att den dök upp redan i EB 1628.¹⁴⁵ I EB 1695 finns definitivt en särskild kollektbön för långfredagen och det är tydligt från dess något besynnerliga struktur att den saknar latinsk förlaga. Den är explicit trinitarisk (vänder sig till Fadern i invokationen, lyfter fram Sonens död på korset i beskrivningen av Gud och ber om Anden i begäran), men saknar samtidigt en vanlig avslutning. Begäran och följd handlar om anden och i följden har ett kort »genom honom» fogats in, vilket visserligen måste förstås som Sonen men som knappast är särskilt tydligt. Bönen är relativt lång i jämförelse med andra kollektböner. Den åkallar Fadern och framhåller dennes nåd i att inte ha skonat Sonen, utan låtit honom dö på korset för vår skull. Därefter ber den om att få Anden »i vår hierta», för att vi skall kunna finna tröst i den nåd som Fadern har visat. Efter ytterligare delar om hur vi ska handla till följd av detta (undvika synd och uthärda vad Gud »täckes oss pålägga») avslutas bönen i övertygelsen om att vi genom Sonen skall få ett evigt liv med Fadern.

Bönen har förts vidare nästan helt utan förändringar, förutom en större redigering i EB 1983. Förändringarna i EB 1921 var mycket små. De bestod i att beskrivningen av Gud utökades med »mot oss», vilket tydliggjorde att Faderns nåd i att skona Sonen från början var riktad till oss, och med »låtit honom lida», vilket ytterligare fokuserade Faderns nåd mot oss (med tanke på vad Sonen fick uthärda). EB 1942 förde bönen vidare utan ändringar. I EB 1983 ägde en större bearbetning rum, då bönen förkortades och anpassades enligt den traditionella strukturen. Talet om Faderns nåd togs bland annat bort från beskrivningen av Gud, vilket gjorde att den tydliga

kopplingen mellan beskrivning och följd försvann. Följdens »så att vi förlitar oss på din nåd» kan inte längre härledas till den tidigare beskrivningen och blir därmed en märkbart tom utsaga i jämförelse med tidigare versioner av bönen. Framställningen av hur vi skall handla till följd av Faderns nåd togs också bort. I arbetet med att forma bönen efter den traditionella strukturen fick bönen en vanlig, enkel, avslutning. Därmed försvann referensen till att vi får ett evigt liv »genom samme din Son». Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 var identiskt med EB 1983. I kyrkostyrelsens skrivelse var bara en detalj i följden ändrad¹⁴⁶ och EB 2003 innehåller denna version.

Kristi himmelsfärds dag

Latin Concede quaesumus omnipotens Deus, ut qui hodierna die Unigenitum tuum Redemptorem nostrum ad caelos ascendisse credimus, ipsi quoque mente in caelestibus habitemus. Per eumdem...

Övers. Ge, ber vi dig, allsmäktige Gud, att vi som tror att din Enfödde, vår Återlösare, har uppstigit till himlarna på denna dag, också med samma sinne[lag] må bo/förbli i de himmelska [boningarna/regionerna]. Genom samme...

1562 Förlåna oss Almechtighe Gudh, at wij som troo tin eenfödda Son Jesum Christum wår Freslare i thenna dagh til himbla upfaren wara, måghe så medh wår hierta alstädhes när honom i himmelen wistas, Genom...

1921/1942 Förlåna oss, allsmäktige Gud, att vi som tro din enfödde Son Jesus Kristus, vår Frälsare, vara till himmelen uppfaren, må också med hjärtat alltid vara hos honom i himmelen. Genom samme din Son...

1983 Allsmäktige Gud, du som denna dag upphöjde din Son till din högra sida, ge oss nåd att ha vårt sinne vänt till det som är därovan så att vi får dela hans eviga härlighet. Genom din Son...

2000 Gud, som har all makt, du lät denna dag din Son, vår frälsare, stiga upp till himlen. Ge oss nåd att alltid ha himlen i våra hjärtan. Genom din Son...

2003 Himmelske Fader, du som upphöjt din Son, Jesus Kristus, sänd din heliga Ande och saml oss till ett folk som jublar över

din frälsning. Du som lever och verkar i en gudom från evighet till evighet.

Den latinska bönen följer inte den traditionella strukturen. Den börjar, liksom kollektbönen för andra söndagen i advent, med en del av begäran följd av invokationen. Därefter avviker den ytterligare, genom att beskrivningen av Gud är så sammanfogad med resten av begäran att den är framställd ur de bedjandes synvinkel (»vi som tror att...» istället för det vanliga »du som...»). Bönen saknar också en följd, då begäran sträcker sig ända fram till avslutningen. Innehållsligt beskriver den hur Sonen, »vår Återlösare», steg upp till himlarna denna dag och ber att vi »med samma sinne» skall få bo/förbli där. Bönen tycks alltså spela både på betydelsen av att leva med sinnet upplyft till himlen och av ett evigt liv efter döden. Förmodligen ligger fokus på den första av dessa betydelse, då ingen koppling görs till framtiden och då det talas om att ha »samma sinne». Det för de latinska kollektböerna relativt vanliga *hodierna* kopplar för övrigt händelsen till just denna dag. I kollektböernas sammanhang skall det förmodligen förstås som en slags anamnes.¹⁴⁷

Svensk evangeliebokstradition har hållit sig nära förlagan, trots en större omarbetning, tills EB 2003 tog in en nyskriven bön. EB 1562 innehöll en bön som ligger väldigt nära originalet. Den hade några tillägg som fokuserar på Sonen (»Jesum Christum» och »när honom») och som visar att översättaren framför allt tolkade bönen som att den handlar om att leva med sinnet (»vår hierta» i EB 1562) upplyft till himlen (»alstädhes när honom»). EB 1921 förde bönen vidare, men tog av okänd anledning bort fokuseringen på »denna dag». I EB 1942 gjordes inga förändringar. I EB 1983 anpassades bönen till den traditionella strukturen och resultatet blev en fri omskrivning som ändå ligger ganska nära originalets tankar. Den tar tillbaka »denna dag» och ber om nåden att »ha vårt sinne till det som är därovan», en ordvändning hämtad från Kol 3:2, men oväntat nog från 1917 års översättning.¹⁴⁸ Önskan att ha en traditionell struktur innebar bland annat att bönen fick en tydlig följd, »så att vi får dela hans eviga härlighet», vilken tillsammans med begäran verkligen håller båda tolkningarna aktuella (leva med sinnet upplyft till himlen och evigt liv efter döden). Evangelieboksgruppen var inte alls lika imponerad av tolkningen: »Inte oväntat

förhåller sig 1983 års evangeliebok tämligen fritt till den latinska texten och missar därigenom bönen rätt oväntade avslutning att vi skall ha himlen i våra hjärtan/sinnen.»¹⁴⁹ Kritiken stämmer med hur många andra kollektböner behandlades i EB 1983, men i detta fall är det snarast evangelieboksgruppen som har missförstått originalet. Dess förslag innebar ett närmande till förlagan i beskrivningen av Gud, förutom att »allsmäktige» togs bort, men i begäran bad den om nåd att »alltid ha himlen i våra hjärtan» där originalet bad om att förbli med sinnet i himlen. Någon remissinstans upptäckte detta och ansåg att det skulle ändras.¹⁵⁰ Inga ytterligare synpunkter fanns från remissinstanserna och i övrigt var de alltså nöjda med bönen. Trots det innehåller EB 2003 en helt nyskriven bön om att Gud skall sända sin Ande till oss och samla oss till ett folk, som utan motivering dyker upp i kyrkostyrelsens skrivelse.

Sjätte söndagen efter trefaldighet

Latin	Deus virtutum, cuius est totum, quod est optimum, insere pectoribus nostris amorem tui nominis et praesta in nobis religionis augmentum, ut quae sunt bona nutrias ac pietatis studio quae sunt nutrita custodias. Per Dominum...
Övers.	Härskarornas/krafternas/dygdernas Gud, du som äger allt det som är bäst, insätt kärlek till ditt namn i våra bröst och åstadkom i oss en ökad trohet/gudaktighet, så att du när de [ting] som är goda och med nådigt nit bevarar de [ting] som närts. Genom vår Herre...
1562	O Krefftenes Gudh, aff whilkom alt gott kommet är, ingiwit tin kärleek i vår hierta och giff oss Troonnes förökelse, och halt i oss widh macht thet godha som tu giffvit haffver, Genom...
1921	O kraftens Gud, som allt gott kommer av, ingjut din kärlek i våra hjärtan, föröka vår tro, och håll vid makt i oss det goda som du har givit. Genom din Son...
1942	O kraftens Gud, som allt gott kommer av, ingjut i våra hjärtan en rätt kärlek till ditt heliga namn, föröka vår tro och håll vid makt i oss det goda som du har givit. Genom din Son...
1983	O kraftens Gud, som allt gott kommer från, fyll våra hjärtan med en rätt kärlek till dig,

- så att vi bevaras i det goda som du har givit.
Genom din Son...
- 2000 Du kraftens Gud, som allt gott kommer från, fyll våra hjärtan med kärlek till dig, så att det goda som du har givit kan bevaras och växa i oss. Genom din Son...
- 2003 O kraftens Gud, som ger oss goda gåvor, låt din kärlek fylla våra hjärtan, så att vi älskar dig och det du har skapat. Genom din Son...

Den latinska bönen invokation och beskrivning av Gud är unika i kollektbönmaterialet. Möjligen är de inspirerade av Jak 1:17 och dess tal om hur idel goda gåvor kommer ned från himlajusens Fader. Bönen poängterar att »allt det som är bäst» ägs av Gud och därefter ber den att Gud skall insätta kärlek till sitt namn i våra bröst, skapa en större trohet och därtill bevara och nära just de ting som är goda. Språket är något invecklat och det framgår inte klart att det är de ting som är goda *i oss* som skall bevaras och näras, även om det förmodligen är just det som avses. Fokus ligger helt på Guds handlande. Det är Gud som insätter kärlek och åstadkommer trohet hos oss och därtill när och bevarar det goda.

Svensk evangeliebokstradition har hållit sig nära originalet, men i de senaste två evangelieböckerna har allt fler avvikelser förts in. Utifrån bönen lydelse i EB 1562 märks det att det har varit en kamp att försöka fånga förlagens snåriga innehåll i en naturlig svensk språkdräkt. Översättaren har lyckats mycket bra, med undantag för förståelsen av *amorem tui nominis*. Originalet ber snarast om »kärlek till ditt namn», men bönen i EB 1562 ber att få »din kärlek», vilket är något helt annat. I EB 1921 fördes bönen vidare utan andra ändringar än ett moderniserat språk. EB 1942 innebar en återgång till originalet, då »din kärlek» ändrades till »en rätt kärlek till ditt heliga namn». I EB 1983 ändrades detta till »en rätt kärlek till dig», vilket ligger längre från originalets innehåll. Begäran förvandlades en del när bönen anpassades till den traditionella strukturen. Dels togs »föröka vår tro» bort helt och dels omformulerades resten till en följd, vilket också förändrade innehållet. Där förlagan och de tidigare svenska bönerna talar om att vidmakthålla det goda i oss talar bönen i EB 1983 om att bevara oss i det goda. Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 försökte närma sig förlagan med formuleringen »så att det goda som du har givit kan bevaras

och växa i oss», vilken verkligen fångar originalets tal om att både bevara och nära det goda. I remissvaren fanns inga synpunkter på bönen, men i kyrkostyrelsens förslag var den omskriven just i den del där evangelieboksgruppen gjorde förändringar. Resultatet, som återfinns i EB 2003, är en avvikelse från den tidigare traditionen i allt utom invokationen. Den ber att Guds kärlek skall »fylla våra hjärtan» (istället för kärlek till Guds namn) och följden beskrivs som »att vi älskar dig och det du har skapat». Det fokus som tidigare låg på Gud, och som i EB 1983 var splittrat mellan Gud och människan, faller i bönen senare del helt över på människan och hur hon skall älska Gud och skapelsen. Bönen använder visserligen ord som »kraftens Gud», »kärlek» och »våra hjärtan», som återfinns i förlagan och de tidigare versionerna, men det rör sig om en falsk kontinuitet där gamla ord används för att säga något helt annat.

Tjugonde söndagen efter trefaldighet

- Latin Largire, quaesumus Domine, fidelibus tuis indulgentiam placatus et pacem, ut pariter ab omnibus mundetur offensis et securam tibi mente deserviant. Per Dominum...
- Övers. Skänk, ber vi dig Herre, du som är blickad, dina trogna förlåtelse och fred, så att de både renas från alla förbrytelser och med tryggt sinne tjänar dig. Genom vår Herre...
- 1562 Giff o HERRE Gudh tina Christtrogna nådh och fridh, at the bådhe måghe aff all smitto renadhe warda, och aff allo hierta trösteligha tien tigh, Genom tin...
- 1921/1942 Förläna, o Herre, dina kristtrogna nåd och frid, så att de varda renade från allt som besmittar och trösteligen kunna tjäna dig av allt hjärta. Genom din Son...
- 1983 Herre vår Gud, du som i Jesus Kristus har uppenbarat din kärlek, gör våra hem till en trygg plats i en trygg värld, så att de kan vittna om din kärlek. Genom din Son...
- 2000 Gud, giv nåd och frid åt alla som tror på dig, så att vi helade och renade från allt ont kan tjäna dig av hela vårt hjärta. Genom din Son...
- 2003 Barmhärtige Fader, du som dukar ditt bord för oss, sänd din Ande i våra hjärtan, så att vi delar vårt bröd med vår nästa. Genom din Son...

Den latinska bönen är relativt enkel och rättfram. Den ber Gud att skänka förlåtelse och fred till sina trogna, vilket skall verka så att de renas från alla förbrytelser och tjänar Gud. Som vanligt kopplas olika delar av bönen samman, också denna gång i par. Förlåtelsen ger rening och freden/friden ger ett tryggt sinne som tjänar Gud.

Den medeltida traditionen levde kvar till och med EB 1942, varefter nyskrivna böner har förts in på dess plats. Versionen i EB 1562 kämpade för att följa originalet. Den lämnade det svårtolkade *placatus* oöversatt och istället för att renas från »alla förbrytelser» talar den om »all smitto», en inte helt lyckad tolkning. EB 1921 valde »allt som besmittar», men förde i övrigt bönen vidare utan förändringar, liksom EB 1942. I EB 1983 byttes den mot en nyskriven bön om att Gud skall göra våra hem till en trygg plats så att de vittnar om hans kärlek. Orsaken är förmodligen att söndagen fick rubriken »Våra hem» i EB 1983, vilket kommittén också lät påverka kollektbönen (jämför diskussionen i 3.5 ovan). Evangelieboksgruppen ville återgå till den medeltida traditionen, inte minst då den ansåg att förlagan »både är allmänt formulerad och samtidigt kan vara en bön som beds av den kristna kyrkan som en familj».¹⁵¹ Med tanke på att gruppen föreslog rubriken »Den som gör Guds vilja är min bror och syster och mor» tycks den försvara en återgång till traditionen med argumentet att bönen faktiskt ansluter till söndagens rubrik. Den enda reaktionen i remissvaren var att någon önskade att bönen skulle omarbetas »så att den har med temat att göra».¹⁵² Kyrkostyrelsens förslag innehöll därefter en nyskriven bön, som ber Gud att sända sin Ande så att vi skall dela vårt bröd med vår nästa, samt ett förslag till ny rubrik, »Att leva tillsammans». Återigen handlade alltså bönen om söndagens rubrik, eller »temat» som remissinstansen talade om, och i EB 2003 återfinns just denna bön och rubrik.

Jungfru Marie bebådelsedag

Latin Deus, qui hodierna die de beatae Mariae virginis utero verbum tuum angelo annunciantem carnem suscipere voluisti: praesta supplicibus tuis, ut qui vere eam dei genitricem credimus, eius apud te intercessionibus adiuvemur. Per eundem...

Övers. Gud, du som ville att ditt ord, på denna dag då ängeln förkunnade det, skulle anta kött

- av den saliga jungfrun Marias moderliv: ge oss som bönfaller dig att vi, som i sanning tror att hon är Guds föderska, får hjälp av hennes förböner inför dig. Genom samme...
 1562 O Gudh som aff tinne blotta nådh och barmhertigheet, lät oss til saligheet, tin helga Son, then aff tigh i ewigheet födder war, timeligha i jungfru Mariens lijffve aflas, och af henne födhas, Gif oss käre himmelske Fadher, att wij tigh för sådana welgerning måghe tacksamme wara, och altijdh tin helgha wilia medh kärleek effterfölja. Genom...
 1695 Gudh, som af tina blottta nådh och barmhertighet lät oss till salighet tin enda Son, then af tigh i ewighet födder war, timeligen i Jungfru Marie lifwe aflas, och af henne födas: Gif oss käre himelske Fader, at wij tigh för sådana walgerning måge tacksamme wara; och altijd tin helga wilia medh kärleek efterfölja. Genom...
 1921/1942 O Gud, som av din blotta nåd och barmhertighet lät din ende Son, oss till salighet, födas här på jorden, såsom ängeln bebådade, giv oss, o himmelske Fader, att vi må vara tacksamma för din välgärning och alltid älska din heliga vilja. Genom samme din Son...
 1983 O Gud, du som lät din Son bli människa såsom ängeln bebådade, hjälp oss att följa jungfru Maria i tro och lydnad så att vi med henne får dela din härlighet. Genom din Son...
 2000 Gud, du lät denna dag ditt Ord bli människa i jungfru Maria såsom ängeln bebådade. Låt oss följa henne i tro för att med henne få dela din härlighet. Du som med Sonen och den heliga Anden...
 2003 O Gud, du som sände din ängel med bud till Maria, lär oss av henne att lyssna i tro, så att vi kan prisa dina mäktiga verk. Genom din Son...

Den latinska bönen för Jungfru Marie bebådelsedag har en ovanligt lång beskrivning av Gud. Där poängteras högtiden och dess anamnes med ett *hodierna*, »denna dag», och där beskrivs hur Gud ville bli kött genom Jungfru Maria, vid ängelns ord. Därefter följer en lika lång begäran, som tydligt präglas av katolsk

spiritualitet i att den ber att få hjälp av de förböner som Jungfru Maria bär fram inför Gud.

Svensk evangeliebokstradition har varit väldigt kluden till kollektbönen för Jungfru Marie bebådelse-dag och givit ovanligt fria tolkningar av den. EB 1562 förhöll sig väldigt fritt till originalet, förmodligen för att undvika den särskilt katolska prägel. Uppbyggnaden är trots detta densamma, med en kort invokation följd av en lång beskrivning av Gud och en lika lång begäran. Beskrivningen av Gud fokuserar på dennes nåd och barmhärtighet i att låta sin Son födas av Jungfru Maria, liksom att det ledde till vår salighet. Begäran innehåller ytterligare en invokation, en mycket ovanligt företeelse, samt en önskan att vi måtte vara tacksamma för vad Gud har gjort och alltid följa Guds vilja med kärlek. Denna kollektbön är, som tidigare har nämnts, den enda där jag funnit en avvikelse i EB 1695 eller EB 1862 jämfört med EB 1562 (annat än i stavning). I EB 1695 står det nämligen »tin enda Son» istället för »tin helga Son», en mycket blygsam ändring. EB 1921 försökte sig möjligen på ett försiktigt närmande till originalet. Vissa av tilläggen från EB 1562 (t.ex. »then aff tigh i ewigheet födder war») togs nämligen bort och andra uttryck som ligger närmare förlagan infördes (t.ex. »såsom ängeln bebådade»). Trots det rörde det sig om en revision av bönen i EB 1562 och inte om något verkligt försök till återinförande av originalet. Jungfru Maria försvann också ur bönen, vilket verkligen var ett steg bort från förlagan. EB 1942 förde bönen vidare utan förändringar. I EB 1983 anpassades bönen efter den traditionella strukturen och förkortades avsevärt. Revisionen innebar trots detta att bönen fördes lite närmare originalet, framför allt genom att Jungfru Maria åter kom in i bönen och genom att ett tillägg från EB 1562 togs bort. Resultatet var en bön som fokuserar på att Sonen blev människa (närmare originalets tal om »anta kött») enligt ängelns bebådelse och som vänder sig till Gud för hjälp att följa Jungfru Maria i tro och lydnad. Evangelieboksgruppen ville med sitt förslag föra bönen ännu närmare förlagan. Den angav bland annat att »tanken på att Ordet blev kött [har] ansetts väsentlig att åter lyfta fram»,¹⁵³ vilket de gjorde med formuleringen »du låt [...] ditt Ord bli människa». Bönen innebär verkligen ett närmande till förlagan, med återinförandet av »denna dag» och genom att Jungfru Maria nämns tidigt i bönen och framför allt i relation till själva

bebådelsen. Den andra halvan av bönen var däremot nästan identiskt med bönen i EB 1983. Remissvaren innehöll ovanligt många åsikter och förslag. Bl.a. önskade någon instans att »ditt Ord» skulle bytas mot »din Son» och en annan menade att man borde undvika formuleringen »bli människa» eftersom »det är tveksamt om man 'blir människa' helt och fullt vid konceptionen».¹⁵⁴ Kyrkostyrelsens skrivelse tog inte hänsyn till dessa åsikter, eller evangelieboksgruppens förslag, utan föreslog en ny bön som vagt byggde på versionen i EB 1983. De delar av evangelieboksgruppens förslag som förde bönen närmare originalet togs bort, Maria kallades inte längre »jungfru» och istället för önskan att få dela Guds härlighet »med henne» nämnde den nya bönen bara att vi skall »prisa dina mäktiga verk», utan någon explicit koppling till Maria. Delar av förändringarna har säkerligen att göra med att kyrkostyrelsens skrivelse föreslog »Guds mäktiga verk» som ny rubrik. Återigen rör det sig alltså om förändringar som inte bara rör sig i en annan riktning än evangelieboksgruppens förslag och remissvaren, utan som också syftar till att koppla bönen till dagens rubrik.

5 Diskussion och slutsatser

Den här studien berör kollektböernas förändring i svenska evangelieböcker ur en rad synvinklar. Den första frågeställningen handlade om vilka motiv som har angivits för förändring av kollektböerna och om hur dessa har skiftat. I undersökningen av evangelieböckernas förarbeten har det visat sig att motiven är kopplade till frågor om trohet mot det historiska arvet, förekomsten av rubriker och idéer om tema och funktion. En tydlig förändring av motiven, i relation till dessa frågor, har ägt rum under perioden. Mellan EB 1562 och EB 1862 genomfördes inga betydande förändringar av kollektböerna. Det trogna överförandet av böerna från evangeliebok till evangeliebok, utan andra förändringar än stavningen, antyder att man inte upplevde något behov av revision. Från och med EB 1921 uppvisar dock varje evangeliebok förändringar gentemot den föregående. Motiven som angavs inför EB 1921 handlade framför allt om varför kollektböerna *inte* skulle förändras. Det skulle vara frågan om en varsam revision, då böerna tillhörde det som »fromma fäder skapat», som svunna släkten »med vördnad bevarat» och som vittnade om vår sam-

hörighet »med dessa släkten» och med den världsvida kyrkan. De motiv som angavs för (en varsam) revision var att bönerna skulle anpassas till den nya bibelöversättningen och till tidens språkdräkt. Inför EB 1942 var troheten mot det historiska arvet ännu i hög grad aktuell. Samtidigt tillkom ett motiv för förändring, som inte tog stor plats inför EB 1921 men som har att göra med de rubriker som då infördes. Det handlade om viljan att anpassa böner efter ett tänkt »tema» för dagen (som en del av ett vidare mål att ge varje söndag en »enhetlighet i tema och karaktär»). I arbetet som ledde fram till EB 1983 vägde inte argument om trohet mot det historiska arvet särskilt tungt. Istället renodlades motivet som handlade om att kollektbönerna skall ansluta till »söndagens tema». Tillkomsten av en alternativ serie kollektböner år 1975 var ett tidigt uttryck för detta motiv, som blev en outtalad princip i det senare arbetet. Arbetsgruppen kände en stor frihet att redigera och radera i den traditionella böneserien. I arbetet med EB 2003 värderades det historiska arvet högre än vad som hade varit fallet inför EB 1983. Samtidigt angavs fler motiv för förändring och en hög grad av förvirring rädde kring vad kollektböner är och skall vara, i en utsträckning som saknar motsvarighet i förarbetena till äldre evangelieböcker. Alla de frågor som nämndes ovan (om trohet mot det historiska arvet, förekomsten av rubriker och idéer om tema och funktion) avspeglades i olika motiv som var mycket svåra att föra samman. Det mångåriga bruket av rubriker hade lett till en situation där idén att varje söndag har ett särskilt »tema» togs för given av alla utom möjligen evangelieboksgruppen. Därmed blev viljan att anpassa kollektbönerna efter det givna »temat» ett starkt motiv till förändring i EB 2003. I kombination med evangeliebönernas försvinnande påverkade idén om »tema» också önskan att ansluta kollektbönerna till läsningarna, vilket var ytterligare ett motiv. Tanken att bönerna skulle revideras för att fullgöra sin »funktion» (om vilken det saknades konsensus) fungerade också som ett motiv för förändring, liksom för bevarande (t.ex. när läronämnden påpekade att kollektbönen bl.a. skall »binda samman vår gudstjänst med andras och med historien»). Ytterligare ett motiv var viljan att förändra bönerna för att skapa ett mer inkluderande språk, även om detta begränsades till ett könsinkluderande språk.

Den andra frågeställningen handlade om hur kollektbönernas utformning faktiskt förändrades under

perioden. Här har undersökningen visat på betydligt fler, större och mer varierande förändringar än jag hade föreställt mig. Inför denna sammanställning har jag dessutom gjort en snabb genomgång av varje kollektböns förändring över tid, vars resultat presenteras löpande här nedan i de fall den kan komplettera bilden. Innan jag går in på detaljerna kan några översiktliga iakttagelser presenteras. Revisionen har varit närmast obefintlig mellan 1562 och 1920. I och med EB 1921 inleddes en tid av allt mer tilltagande förändringar av bönerna (varav somliga ersattes med nyskrivna). Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 innebar en viss inbromsning och en reorientering mot den medeltida traditionen, men detta fick inte något stort genomslag i EB 2003, som baserades på det kraftigt reviderade förslag som gavs i kyrkostyrelsens skrivelse.

Hur såg då förändringarna ut och när genomfördes de? EB 1562 har visat sig vara mycket trogen gentemot de latinska förslagorna, dock med två viktiga undantag. Invokationerna förändrades (och kombinerades) i de svenska versionerna och kollektbönerna för kyrkoårets »övriga helgdagar» bevarades inte alls lika troget som böner för andra söndagar.¹⁵⁵ Troligen berodde detta på ett motstånd mot att de latinska förslagorna vände sig till helgon som förebedjare för oss. Därefter följde flera evangelieböcker som troget bevarade bönernas utformning från EB 1562 och som endast avvek i stavningen.¹⁵⁶ Först i EB 1921 började en verklig revision, föranledd av den nya bibelöversättningen, som till en början var försiktig och påverkade få av bönerna. I EB 1921 och EB 1942 bestod förändringarna framför allt av att bönerna blev längre och ordrikare, avslutningarna blev mer högtidliga samtidigt som bruket av »en gudom» i avslutningen minskade, bruket av »Fader» i invokationen långsamt tilltog och bönerna allt mer kopplades till söndagens rubrik eller »tema». Ett ökande antal böner byttes också ut, men i EB 1921 och EB 1942 var de nya bönerna inte sällan översättningar av latinska kollektböner för andra söndagar, eller från andra källor.¹⁵⁷ Man förhöll sig alltså ständigt till den medeltida traditionen och arvet, samtidigt som man tillät en viss revision av det.

I och med EB 1983 mångfaldigades förändringstakten. De förändringar som har nämnts för EB 1921 och EB 1942 fortsatte och ytterligare ändringar tillkom. I bönernas invokationer fortsatte bruket av

»Fader» att öka långsamt och bruket av »allsmäktige» minskade samtidigt som Guds barmhärtighet och närheten till Gud tydligt lyftes fram. Böernas avslutningar blev allt mer högtidliga och bruket av »en gudom» ökade enormt. Samtidigt applicerades den traditionella strukturen på i princip alla böner, oavsett om detta stämde överens med de latinska förlagorna eller med tidigare svenska versioner. Att kollektböernas innehåll skulle höra ihop med dagens rubrik eller »tema» togs för givet och mer än tre fjärdedelar av de nyskrivna böerna anpassades efter detta. I tidigare evangelieböcker hade alltid mer än 90 % av böerna stått i kontinuitet med den medeltida traditionen. I EB 1983 sjönk andelen drastiskt, till följd av omfattande redigering och en stor mängd nyskrivna böner, till 50 %.¹⁵⁸ Evangelieboksgruppens förslag från år 2000 innebar en reorientering mot de medeltida förlagorna. Samtidigt genomfördes en del förändringar tvärtemot förlagorna, framför allt med syftet att skapa ett mer inkluderande språk i böerna.¹⁵⁹ Kyrkostyrelsens skrivelse till kyrkomötet, som låg till grund för EB 2003, innehöll dock ett förslag som skilde sig från evangelieboksgruppens på många punkter, inte bara de som hade utsatts för kritik i remissvaren. En rad förändringar hade införts. Bruket av »allsmäktige» hade nästan helt tagits bort från invokationerna, liksom »en gudom»/»en Gud» från avslutningarna. I många fall hade ingrepp gjorts i just de delar där evangelieboksgruppens förslag förde böerna närmare de medeltida förlagorna. Många nyskrivna böner hade dessutom infogats, med resultatet att bara 50 % av böerna i EB 2003 står i kontinuitet med den medeltida traditionen (i likhet med EB 1983), trots att evangelieboksgruppens förslag hade inneburit en ökning till drygt 70 %.¹⁶⁰

Förutom de ovan angivna tydliga och mycket konkreta ändringarna, har utvecklingen från och med EB 1921 inneburit ytterligare ett antal förändringar som mer handlar om hur själva betydelsen eller innehållet förmedlas. Dessa förändringar gör sig särskilt tydliga i EB 1983 och EB 2003. Här nedan presenterar jag dessa och i noterna som följer hänvisas till konkreta exempel bland de böner som behandlades mer ingående i kapitel 4.5.

De latinska förlagorna framställer människan som beroende av Gud och Guds nåd, men en förändring som innebär att böerna mer och mer fokuserar på människan själv kan iakttas från och med EB 1921.¹⁶¹

Människan får allt mer initiativet och beskrivs därmed som den agerande (om än med Guds hjälp), snarare än Gud.¹⁶²

I anslutning till detta finns också en tydlig tendens, i EB 1983 och EB 2003, att inte alls fokusera på människans egen synd och ondska, utan att istället framställa det onda som något yttre, något som angriper oss utifrån. De medeltida och de äldre svenska böerna upprätthöll en balans mellan både yttre och inre godhet och ondska och de gav därmed uttryck för en mer dynamisk syn på människan.¹⁶³

En annan slags förändring, som återfinns i EB 1983 och EB 2003, är att nya böner tar upp ord eller uttryck från tidigare versioner, men använder dem för att säga något helt annorlunda. Resultatet är en falsk känsla av kontinuitet, som vid närmare granskning visar sig handla om att bönen faktiskt har förändrats avsevärt.¹⁶⁴

Flera små förändringar i en kollektbön kan resultera i en betydligt större förändring, med resultatet att bönen inte längre hänger samman internt. Det kan röra sig om att begäran inte längre ansluter till beskrivningen av Gud eller att följden faktiskt inte har så mycket med själva begäran att göra (vilket är särskilt olyckligt, eftersom bönen därmed ber om en sak och hoppas på något helt annat).¹⁶⁵

En annan större förändring som följer av flera mindre förändringar är att bönen förlorar förmågan att anspela på flera betydelser samtidigt. Den tappar helt enkelt tolkningspotential och därmed minskar dess förmåga att upplevas som relevant i många olika sammanhang. Detta händer inte sällan när de svenska versionerna lämnar originalets spel med motsatser och par av olika slag (vilket ofta förekommer). I sådana fall kan bönen också upplevas som torftig och i avsaknad av spänst och poetiskt liv i jämförelse med tidigare versioner.¹⁶⁶

Avslutningsvis nämner jag en förändring som dyker upp i samtliga evangelieböcker. Det rör sig om att böner inte använder »denna dag», *hodierna*, vilket är vanligt i förlagorna. Därmed förändras inte bara bönen som sådan, utan den anamnes som uttrycket bär upp går också förlorad. Bönen tappar därmed en naturlig koppling mellan bönstillfället och den situation som beskrivs i bönen. Den blir inte den »dagens bön» som den skulle kunna vara.¹⁶⁷

Utifrån de många förändringar som har beskrivits ovan är det tydligt att den tredje frågeställningen,

om huruvida utformningen av kollektbönerna har följt de angivna motiven, måste besvaras nekande. Ett enkelt svar på den fjärde frågeställningen, om vilka ytterligare motiv som tycks dölja sig bakom förändringarna, går däremot inte att ge. Många av förändringarna är förmodligen inte kopplade till konkreta motiv, utan återspeglar snarast en ändrad mentalitet som varken medvetet presenteras eller försvaras. Synen på människans förmåga och beroende av Gud kan t.ex. vara uttryck för en förändrad mentalitet, mer än ett medvetet motiv, som tar sig uttryck i bönerna. Trots detta kan några motiv identifieras, som rör förändringar i EB 1983 och EB 2003 och som inte uttrycks i förarbetena. Det faktum att invokationen ändrades i många böner i EB 1983, förmodligen för att uttrycka en närhet till Gud och för att framhålla Guds barmhärtighet, tyder på att detta utgjorde ett tydligt motiv i revisionsarbetet. Tendensen fortsatte i EB 2003 och kombinerades med att bruket av »allsmäktige» eller »som har all makt» försvann nästan helt ur invokationerna. Återigen rörde det sig om omfattande ingrepp för att minska ett visst sorts tilltal och öka ett annat, något som inte kommenteras i förarbetena.¹⁶⁸ Ytterligare två motiv utgörs av förändringarna av böner i EB 2003 för att koppla dem antingen till läsningarna eller till rubrik och »tema». Detta diskuterades visserligen i förarbetena, men det hänfördes samtidigt till andra serien kollektböner. Trots detta är ett antal av första seriens böner i EB 2003 medvetet redigerade för att ansluta till läsningarna eller till rubriken.¹⁶⁹

I ljuset av hur omfattande och många förändringar som har genomförts i kollektbönerna, och av att förändringarna tycks ha sin bakgrund i såväl explicita och implicita motiv som i en förändrad mentalitet, väcks frågan om hur revision av liturgiska texter hanteras inom Svenska kyrkan. Hur garanterar man att avsikterna med en revision inte bara påverkar hur arbetet inleds utan också hur det samlas ihop och avslutas i ett förslag som kan antas av kyrkomötet? Inför EB 1921, EB 1942 och EB 1983 var två olika grupper eller kommittéer inblandade i revisionen.¹⁷⁰ Den första arbetade, under minst två år, med att ta fram ett förslag och den andra tillsattes efter remissomgången för att fortsätta revisionen (inte minst utifrån inkomna synpunkter) och för att därefter presentera ett slutförslag.¹⁷¹ Inför EB 2003 gick arbetet annorlunda till. Evangelieboksgruppen fick

tydliga direktiv för arbetet och presenterade också sina intentioner för kyrkomötet. Under två och ett halvt år arbetade den därefter fram ett förslag till ny evangeliebok. Efter remissomgången lämnades dock ansvaret för att färdigställa ett slutförslag till kyrkosekreterare Aurelius, inte till en bredare tillsatt kommitté.¹⁷² Efter ett tydligt och öppet förfarande fram till remissomgången (varmed direktiv, gruppens presentation för kyrkomötet, själva förslaget och dess motiveringar publicerades) är det därpå följande arbetet mycket svåröverskådligt. Inte någon del av detta publicerades,¹⁷³ förutom själva slutförslaget, vilket i sig saknar andra motiveringar än att man funnit skäl för redigering i remissvaren. Den här undersökningen har dock visat att förändringarna gentemot evangelieboksgruppens förslag var betydligt fler och mer omfattande än vad som anfördes i remissvaren.

Utifrån kyrkostyrelsens tal om att skäl för redigeringen fanns i remissvaren är det möjligt att tala om befogade och obefogade ingrepp i evangelieboksgruppens förslag. Till de befogade ingreppen, som alltså önskades av remissinstanserna, hör följande ändringar i invokationerna: att öka bruket av »Fader», att ändra »Gud» till »O Gud» och att minska bruket av uttrycket »som har all makt». De obefogade ingreppen rör betydligt mer än kollektbönernas invokation, t.ex. att kraftigt minska bruket av »en Gud» i avslutningarna (liksom att blanda »en Gud» och »i en gudom» i de två böner som faktiskt fick behålla uttrycket), att »komplettera» strukturen med fler delar där evangelieboksgruppen hade låtit böner få tillbaka sin gamla struktur, att till evangeliebokens inledning skriva en ny text om kollektbönerna (med den olyckliga formuleringen från förordet i EB 1983), att på en rad söndagar föra in nyskrivna böner som bryter med den medeltida traditionen, samt att göra en mängd större eller mindre ändringar (t.ex. att ta bort avslutningen från midsommardagens kollektbön) i många av bönerna.

De förändringar som just angavs är alla sådana som *inte* efterfrågades av remissinstanserna (i något fall önskade de till och med motsatsen till det som gjordes). Flera av dem strider dessutom mot de principer som evangelieboksgruppen ställde upp för revisionen. Trots detta fördes de in i kyrkostyrelsens förslag utan att beledsagas av några kommentarer om vilka förändringar som hade gjorts eller varför de hade gjorts.

När resultaten av remissvaren presenterades kortfattat i kyrkostyrelsens skrivelse till kyrkomötet var de alltså missvisande. Skrivelsen angav att första serien böner hade fått »övervägande positiva omdömen» och att anknytningen till den medeltida traditionen hade uppskattats.¹⁷⁴ I och med att många av ingreppen i evangelieboksgruppens förslag minskade eller helt tog bort anknytningen till den medeltida traditionen blev ett sådant utlåtande vilseledande. Kyrkomötets, liksom gudstjänstutskottets, ledamöter leddes därmed att tro att de många remissinstanserna hade gett ett starkt stöd för det förslag som de hade framför sig,¹⁷⁵ vilket alltså inte var fallet. I ljuset av detta framstår yrkandena i motion 121, att skjuta upp beslutet om ny evangeliebok samt sända ut kyrkostyrelsens förslag på en ny remissomgång, som välgrundat. Jan-Anders Ekelund och Berit Simonsson, vilka låg bakom motionen, ansåg att det ur demokratisk synvinkel kunde ifrågasättas om inte förslaget borde sändas ut på »en ny remissomgång för att efterhöra vad församlingarna tycker». Som skäl angav de bl.a. att kyrkostyrelsen hade genomfört »ett stort antal förändringar ifrån det förslag som evangeliebokskommittén lagt fram».¹⁷⁶ Gudstjänstutskottet yrkade dock på avslag av motionen. Detta motiverade det bland annat med att det var viktigt att komma till ett första beslut i översynen av de kyrkliga böckerna,¹⁷⁷ samt med att Svenska kyrkan hade ett ansvar gentemot andra samfund att snabbt publicera evangelieboken, som också dessa samfund väntade på och planerade att använda.¹⁷⁸ Kyrkomötet biföll gudstjänstutskottets yrkande.¹⁷⁹

Hur påverkas synen på Svenska kyrkans arbete med revision av liturgiska texter av det som har framkommit här? En rimlig slutsats är att revisionsarbetet bör vara konsekvent och transparent och att de inblandade tydligt bör ange vad de har gjort och varför. Det faktum att så mycket energi lades på detta i början av arbetet med EB 2003 gör bristen på detsamma i slutet av arbetet än mer anmärkningsvärd. Anmärkningsvärt är också det faktum att ändringar gjordes som inte bara saknade täckning i remissvaren, utan som dessutom gick emot dem och de principer som evangelieboksgruppen hade att arbeta efter. Vilken nytta gör principer och direktiv om de bara appliceras på delar av processen?

Svenska kyrkans val att göra revisionen av sina gudstjänstböcker till en öppen och i någon mån demokratisk process, där också en mängd försam-

lingar bjuds in att påverka med sina synpunkter,¹⁸⁰ är på många sätt berömvärd. Risken är dock att det resulterar i en falsk öppenhet och en låtsad demokrati, om de angivna principerna inte följs eller om slutredigeringen styrs av andra motiv än de som anges i remissvaren – motiv som aldrig publiceras eller försvaras. Detta leder tillbaka till en del av studiens slutsats, att andra motiv än de explicit angivna har fått påverka utformningen av kollektböckerna i svenska evangelieböcker. Också dessa implicita motiv, liksom motiv eller idéer om att genomföra ändringar som snarast bottenar i en förändrad mentalitet gentemot tidigare generationer, måste anges och försvaras i revisionsprocessen om den skall kunna vara öppen, demokratisk, konsekvent och transparent.

6 Källor och litteratur

6.1 OTRYCKTA KÄLLOR

Hos författaren, Lund

Sammanställning av förslag till ändringar av SKU
2000:4.

Sammanställning av remissvar angående SKU
2000:4.

6.2 TRYCKTA KÄLLOR

»1982 års kyrkomötes utredningsnämnds betänkande 1983:3 med anledning av regeringens skrivelse 1983:1 om en ny evangeliebok för svenska kyrkan» i *Kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 2*. Stockholm 1983.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1920. Stockholm 1921.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Stockholm 1938.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1941. Stockholm 1941.

Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll. Stockholm 1982.

BU 1938:3: »Beredningsutskottets betänkande i anledning av väckta motioner, nr 26, om verkställande av en varsam revision av nu gällande evangeliebok, och nr 51, angående en revision av nu gällande evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Sjätte samlingen*. Stockholm 1938.

BU 1975:5: »Beredningsutskottets betänkande med

- anledning av regeringens skrivelse, nr 4, i vad avser kollektböner och gammaltestamentliga läsningar samt motion om kollektböner» i *Allmänna kyrkomötet 1975. Protokoll Bihang. Samling 7*. Stockholm 1975.
- BU 1982:7: »Beredningsutskottets betänkande med anledning av dels regeringens skrivelse om revidering av den svenska kyrkohandboken m.m. i vad avser förslaget till evangeliebok dels ock i ämnet väckta motioner» i *Allmänna kyrkomötet 1982. Samling 7*. Stockholm 1982.
- CsSkr 1997:3: »Svenska kyrkans centralstyrelses skrivelse till kyrkomötet 1997:3. Redogörelse för Centralstyrelsens verksamhet under första halvåret 1997» i *Kyrkomötet 1997. Bihang 2*. Stockholm 1997.
- CsSkr 1998:4: »Svenska kyrkans centralstyrelses skrivelse till kyrkomötet 1998:4. Vissa frågor rörande Svenska kyrkans gudstjänstböcker» i *Kyrkomötet 1998. Bihang 2*. Stockholm 1998.
- Ds Kn 1981:14: *Ny evangeliebok. Överarbetning av 1968 års kyrkohandbokskommittés förslag (SOU 1979:12), utförd av en arbetsgrupp inom kommundepartementet, april 1981*. Stockholm. (Departementsserien kommundepartementet 1981:14)
- EB 1562: *Euangelia och Epistler / Som effter sedwenion läsas eller siungas i Tiderna på alla Söndagar och på the förnemligesta Högtijder och Helghedaghar om året. Item Collecterna öffuer hela året / Och een bön effter hwart Euangelium. Anno 1562*. Se: Malmgren 1965-66.
- EB 1695: *Evangelia och Epistler På alla Söndagar, Högtider och Helgedagar Såsom ock Ther til hörige Collecter och Böner*. Stockholm 1697
- EB 1862: *Evangelier och Epistlar jämte Nya Predikotexterna, Kollekte och Böner*. Göteborg 1895.
- EB 1921: *Evangelier och epistlar och stycken ur den heliga Skrift över vilka predikas i högmässan och aftonsången samt årliga kollekte och böner jämte utdrag ur evangelisternas skrifter om vår Herres Jesu Kristi lidande. Av Konungen fastställda år 1921*. Göteborg 1921.
- EB 1942: *Den svenska evangelieboken*. Lund 1943.
- EB 1983: *Den svenska evangelieboken med En liten bönbok. Antagen för Svenska kyrkan av 1983 års kyrkomöte*. Göteborg 1983.
- EB 2003: *Den svenska evangelieboken. Antagen för Svenska kyrkan av 2002 års kyrkomöte*. Stockholm 2002.
- EU 1983:10: »Evangelisationsutskottets betänkande 1983:10 med anledning av regeringens skrivelse om en ny evangeliebok för svenska kyrkan, utredningsnämndens betänkande härom samt i ämnet väckta motioner» i *Kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 7*. Stockholm 1983.
- Evangeliebokskommiterades betänkande. Betänkande jämte författningsförslag rörande den svenska evangelieboken. Avgivet den 11 oktober 1920*. Stockholm.
- G 1990:2: »Gudstjänstutskottets betänkande 1990:2 om ändringar i evangelieboken» i *Kyrkomötet 1990. Bihang 8*. Stockholm 1990.
- G 2002:1: »Gudstjänstutskottets betänkande 2002:1. Den svenska evangelieboken» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor*. Uppsala 2002.
- Kollektböner och Gammaltestamentliga läsningar*. Stockholm 1976.
- Krook, Oscar, 1941, *Förslag till revision av Den svenska evangelieboken. Jämte förord*. Stockholm 1941.
- Kskr 1908:19: »Kyrkomötets underdåniga skrivelse i anledning af väckta motioner dels om utarbetande af förslag till reviderad och kompletterad evangeliibok, dels angående revision af den nu använda berättelse om Kristi lidande» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Fjärde samlingen*. Stockholm 1908.
- Kskr 1918:20: »Kyrkomötets underdåniga skrivelse i anledning av väckta motioner om ny evangeliibok» o *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1918. Sjunde samlingen*. Stockholm 1918.
- Kskr 1920:63: »Kyrkomötets underdåniga skrivelse i anledning av Kungl. Maj:ts förslag till evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1920. Sjunde samlingen*. Stockholm 1921.
- Kskr 1938:27: »Kyrkomötets underdåniga skrivelse i anledning av väckta motioner om verkställane av revision av nu gällande evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Sjunde samlingen*. Stockholm 1938.
- Kskr 1941:23: »Kyrkomötets underdåniga skrivelse i anledning av Kungl. Maj:ts skrivelse till kyrkomötet angående förslag till revision av den svenska evangelieboken» i *Bihang till allmänna*

- kyrkomötets protokoll år 1941. Sjunde samlingen.* Stockholm 1941.
- KsSkr 1983:18: »Kyrkomötesskrivelse nr 18 med anledning av regeringens skrivelse om en ny evangeliebok för svenska kyrkan, utredningsnämndens betänkande härom samt i ärendet väckta motioner» i *Allmänna kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 7.* Stockholm 1983.
- KsSkr 2002:4: »Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2002:4. Den svenska evangelieboken» i *Kyrkomötet 2002. Protokoll och bilagor.* Uppsala 2002.
- Kungl. Maj:ts skrivelse 1920:19: »Kungl. Maj:ts skrivelse till kyrkomötet angående förslag till evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1920. Första samlingen.* Stockholm 1921.
- Kungl. Maj:ts skrivelse 1941:2: »Kungl. Maj:ts skrivelse till kyrkomötet angående förslag till revision av den svenska evangelieboken» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1941.* Stockholm 1941.
- Kyrkomötet 2002. Anföranden.* Uppsala 2002.
- Kyrkomötet 2002. Protokoll 17–20 september och 22–25 oktober.* Uppsala 2002.
- Linderholm, Emanuel, 1920, *Svensk evangeliebok. Böner och Bibeltexter för den offentliga gudstjänsten, skola och enskild andakt.* Stockholm.
- Ln 1983:16y: »Läronämndens yttrande 1983:16 med anledning av regeringens skrivelse, 1982 års kyrkomötes utredningsnämnds betänkande samt motioner om en ny evangeliebok för svenska kyrkan» i *Kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 7.* Stockholm 1983.
- Ln 2002:1y: »Läronämndens yttrande 2002:1y. Den svenska evangelieboken» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.
- Ln 2002:11y: »Läronämndens yttrande 2002:11y. Den svenska evangelieboken» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.
- Malmgren, Arthur (ed.), 1965–66, *Fyra svenska reformationsskrifter tryckta i Stockholm år 1562.* I: Den svenska psalmboken. Katekes jämte en liten bönbok. II: Evangelium och epistlar jämte passio. III: De fyra kyrkliga böckerna av år 1562. Deras bakgrund och funktion. Malmö.
- Mot 1908:53: »Motioner hos Allmänna Kyrkomötet, N:o 53. Af herr biskop Tottie, om utarbetande af förslag till reviderad och kompletterad evangeliibok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Andra samlingen.* Stockholm 1908.
- Mot 1918:19: »Motioner vid allmänna kyrkomötet, Nr 19. Av biskop Personne, om tillsättande av en kommitté för utarbetande av förslag till fullständig evangeliibok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1918. Andra samlingen.* Stockholm 1918.
- Mot 1938:26: »Motioner vid allmänna kyrkomötet 1938, Nr 26. Av herr biskop Andræ, om verkställande av en varsam revision av nu gällande evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Andra samlingen.* Stockholm 1938.
- Mot 1975:5: »Motioner, nr 5, av herr biskop Silén m.fl. med anledning av regeringens skrivelse nr 4 angående förslag till revidering av den svenska kyrkohandboken m.m.» i *Allmänna kyrkomötet 1975. Protokoll Bihang. Samling 4.* Stockholm 1975.
- Mot 1982:4: »Motion 1982:4 av Sune Garmo m.fl. med anledning av regeringens skrivelse 1982:1 om revidering av den svenska kyrkohandboken och förslag till evangeliebok» i *Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll Bihang. Samling 4.* Stockholm 1982.
- Mot 1983:27: »Motion 1983:27 av Sune Garmo och Sven G Månsson med anledning av regeringens skrivelse 1983:1 om en ny evangeliebok för svenska kyrkan» i *Allmänna kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 4.* Stockholm 1983.
- Mot 2002:121: »Motion till Kyrkomötet 2002:121 av Jan-Anders Ekelund och Berit Simonsson om att skjuta upp beslutet om en ny evangeliebok av demokratiska och ekonomiska skäl» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.
- Mot 2002:135: »Motion till Kyrkomötet 2002:135 av Bertil Olsson om dagens bön på sexagesima» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.
- Mot 2002:167: »Motion till Kyrkomötet 2002:167 av Lars Ekblad om rikare former av avslutning på dagens bön/kollektbön» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.
- Mot 2002:168: »Motion till Kyrkomötet 2002:168 av Lars Ekblad om avslutningen av dagens bön/kollektbön» i *Kyrkomötet 2002. Bilagor.* Uppsala 2002.

- PL 1908:5: »Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande, i anledning af väckta motioner dels om utarbetande af förslag till reviderad och kompletterad evangeliebok, dels angående revision af den nu använda berättelsen om Kristi lidande» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Tredje samlingen*. Stockholm 1908.
- PL 1918:3: »Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande i anledning av väckta motioner om ny evangeliebok» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1918. Sjätte samlingen*. Stockholm 1918.
- PL 1920:8: »Kyrkomötets prästerliga ledamöters betänkande i anledning av Kungl. Maj:ts nådiga skrivelse angående förslag till evangeliebok samt väckt motion på grund av berörda nådiga skrivelse» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1920. Sjätte samlingen*. Stockholm 1921.
- Skr 1975:4: »Regeringens skrivelse till kyrkomötet angående förslag till revidering av den svenska kyrkohandboken m.m.» i *Allmänna kyrkomötet 1975. Protokoll Bihang. Samling 1*. Stockholm 1975.
- Skr 1983:1: »Regeringens skrivelse till kyrkomötet 1983:1 om en ny evangeliebok för svenska kyrkan» i *Allmänna kyrkomötet 1983. Protokoll Bihang. Samling 1*. Stockholm 1983.
- SKU 2000:4: *Evangelieboksgruppens förslag till Den svenska evangelieboken. Kyrkoårets sön- och helgdagar*. Uppsala. (Svenska kyrkans utredningar 2000:4)
- SKU 2000:5: *Evangelieboksgruppens förslag till Den svenska evangelieboken. Motiveringar*. Uppsala. (Svenska kyrkans utredningar 2000:5)
- SOU 1941:13: *Förslag till revision av Den svenska evangelieboken*. Stockholm.
- SOU 1979:12: *Svenska kyrkans gudstjänst. Band 4 Evangelieboken*. Stockholm.
- SvKB 1908: »Beslut å det i Stockholm hållna allmänna kyrkomöte, som började den 15 september och slutade den 23 oktober 1908» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Fjärde samlingen*. Stockholm 1908.
- SvKB 1918: »Beslut å det i Stockholm hållna allmänna kyrkomöte, som började den 8 och slutade den 21 juni 1918» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1918. Åttonde samlingen*. Stockholm 1918.
- SvKB 1920: »Beslut å det i Stockholm hållna allmänna kyrkomöte, som började den 23 oktober och slutade den 4 december 1920» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1920. Åttonde samlingen*. Stockholm 1921.
- SvKB 1938: »Beslut å det i Stockholm hållna allmänna kyrkomötet, som började den 29 oktober och slutade den 29 november 1938» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1938. Åttonde samlingen*. Stockholm 1938.
- SvKB 1941: »Beslut å det i Stockholm hållna allmänna kyrkomötet, som började den 25 oktober och slutade den 26 november 1941» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1941. Åttonde samlingen*. Stockholm 1941.
- SvKB 1975: »Kyrkomötesbeslut 1975» i *Allmänna kyrkomötet 1975. Protokoll Bihang. Samling 11*. Stockholm 1975.
- »Särskilda utskottets betänkande 1941 nr 1, i anledning av Kungl. Maj:ts skrivelse, nr 2, till kyrkomötet angående förslag till revision av den svenska evangelieboken» i *Bihang till allmänna kyrkomötets protokoll år 1941. Sjätte samlingen*. Stockholm 1941.

6.3 LITTERATUR

- Dudley, Martin R., 1994, *The Collect in Anglican Liturgy. Texts and Sources 1549–1989*. Collegeville, Minnesota. (Alcuin Club Collection 72)
- Duffy, Eamon, 1997, »Rewriting the Liturgy: the theological implications of translation» i *New Blackfriars* 78 (911), s. 4–27.
- Ellversson, Karl-Gunnar, 2003, *Handbok i liturgik*. Stockholm.
- Eriksson, LarsOlov & Nilsson, Nils-Henrik, 2003, *Evangelieboken i gudstjänst och förkunnelse. Homiletiska och liturgiska perspektiv*. Stockholm.
- Hellerström, A. O. T., 1954, *Liturgik*. 3 uppl. Stockholm.
- Härdelin, Alf, 2005, *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige*. Stockholm.
- Jungmann, Joseph A., 1951, *The Mass of the Roman Rite. It's Origins and Development (Missarum Sollemnia)*. I. Övers. från tyska. Westminster, Maryland.
- Martimort, Aimé George (ed.), 1986, *The Church at Prayer. An Introduction to the Liturgy*. II.

- The Eucharist. Över. från franska. Collegetville, Minnesota.
- 1987, *The Church at Prayer. An Introduction to the Liturgy*. I. Principles of the Liturgy. Övers. från franska. Collegetville, Minnesota.
- Martling, Carl Henrik, 2000, *Liturgiskt lexikon*. Stockholm.
- Merz, Michael B., 1990, »Gebetsformen der Liturgie» i Meyer, Hans B., *et al.*, *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*. III. Gestalt des Gottesdienstes. Sprachliche und nichtsprachliche Ausdrucksformen. Regensburg. (s. 97–130)
- Meyer, Hans B., 1989, *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*. IV. Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral. Regensburg.
- Rodhe, Edvard, 1917, *Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition*. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1917. Teologi. 1)
- 1923, *Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av Den svenska kyrkohandboken*. Stockholm.
- Willis, Geoffrey G., 1968, *Further Essays in Early Roman Liturgy*. London. (Alcuin Club Collection 50)

Summary

DAN NÄSSELQVIST

THE COLLECT IN SWEDISH LECTIONARIES 1562–2003. AN ANALYSIS OF CHANGES AND THEIR REASONS.

The object of this study is to investigate how and why the collects in Swedish lectionaries between 1562 and 2003 (lectionaries used in the Church of Sweden include both lessons and collects) have changed. It focuses on the twentieth and twenty-first centuries, as the transformation of the collects really starts with the lectionary issued in 1921. Collects from a number of editions of the lectionary, as well as preparatory works and regulations by the Church Assembly, are analysed.

The study shows that a number of explicit reasons to change the collects (as well as a few reasons not to) can be identified in the preparatory works. Among the early documented reasons is the will to adapt collects

to the language of the day and, more importantly, to the language of the recent translation of the Bible. Another reason, stated in early documents and dominant in the creation of the lectionary of 1983, was the will to adapt collects to themes thought to be expressed in the headings for each Sunday (such headings were introduced in the lectionary of 1921 and are still in use). Explicit reasons during the later part of the period were the will to change the collects into using a gender-inclusive language, the will to adapt them to different ideas about their function and the will to transform them so that they would express an affinity with one or more of the lessons. Some implicit reasons can also be identified. Among them are the will to manifest the mercy and closeness of God, shown in the increased use of invocations that express this and in the later removal of the term »almighty».

The study also shows that the collects in the lectionary of 1562 have been carefully translated into Swedish from the Latin sources, with the exception of collects for saint's feast days. Later lectionaries, up and until the lectionary of 1862, retain the collects from 1562 without changes, except in spelling. Starting with the lectionary of 1921, however, the collects have been changed. The amount and degree of changes has increased rapidly during the twentieth century. The proposal for a new lectionary issued in the year 2000 was in part a reorientation towards the medieval tradition. Its implementation would have nullified some of the changes that had been made. The final proposal issued by the Central Board, not having been prepared by a public committee (which had been the habitual practice of the twentieth century), was however substantially altered. The study shows that many of these alterations were not wanted by parishes, dioceses and institutions responding to the referred proposal. Indeed, some of the alterations went directly against these responses. I therefore argue that all reasons for change should be presented and defended in the process of revising liturgical texts within the Church of Sweden and that the process should once again be made public when it comes to the preparation of the final proposal. If not, it will never be the open, consistent and democratic process that it was devised to be.

NOTER

1 Boken bygger på *Evangelieboksgruppens förslag till Den svenska evangelieboken. Motiveringar* (SKU 2000:5), men är uppdaterad eftersom evangelieboken uppvisar en rad förändringar gentemot evangelieboksgruppens förslag.

2 Det rör sig om *Missale Upsaliense, Breviarium Lincolpense, Breviarium Scarense* och *Breviarium Strengnense*. Källorna uppvisar mycket stora likheter i vilka böner som användes. (Rodhe 1917, s. 142-48. SKU 2000:5, s. 33.)

3 Dessa årtal motsvarar tiden för den äldsta ännu bevarade evangelieboken respektive den senast utgivna.

4 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. 131; Rodhe 1917, s. 152. För att verifiera detta har jag gått igenom 25 procent av bönerna i evangelieböckerna från 1562, 1695 och 1862 och endast funnit en enda avvikelse som rör något annat än stavingen. Detta gäller kollektbönen för Jungfru Marie bebådelsedag, som 1695 innehöll uttrycket »tin enda Son» där det tidigare hade stått »tin helga Son»; en mycket blygsam förändring.

5 T.ex. kollektböner som används inom Stockholms katolska stift eller som återfinns i det missale som har utarbetats av arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse.

6 Ett antal frikyrkor och missionssällskap använder sig dock av den svenska evangelieboken (SKU 2000:5, s. 27).

7 Detta rör sig om den andra serien böner i evangelieböckerna från 1983 och 2003, samt om den serie alternativa böner som slogs fast av 1975 års kyrkomöte (och gällde fram till dess att en ny evangeliebok kom ut 1983).

8 De böner som har förändrats i liten eller mycket liten utsträckning är naturligtvis inte de mest intressanta i den typ av detaljstudie av förändringarna som genomförs i kapitel 4.5.

9 Två böner vardera hämtades från julkretsen (en från adventstiden och en från trettondagstiden), fastan (en från förfastan och en från fastetiden), påsktiden (en från stilla veckan och en från tiden efter påsk) och trefaldighetstiden (en från början och en från slutet av trefaldighetstiden). En bön hämtades från kyrkoårets »övriga helgdagar».

10 Inågot fall, t.ex. vad det gäller bönerna för adventstiden, fanns bara en bön som hade reviderats i större utsträckning och därmed valdes denna.

11 Jungmann 1951, s. 360. Willis 1968, s. 105. De två övriga *orationes* kallades *oratio super oblata* respektive *oratio ad complendum*.

12 Dudley 1994, s. 3. Martimort 1987, s. 158. Willis 1968, s. 107. Det fanns också ett tidigt romersk bruk av termen *collecta*, men det refererade snarare till samlingen i den kyrka där påven först mötte prästerskapet och folket på stationsdagar (Jungmann 1951, s. 193, 360 not 3. Rodhe 1923, s. 77. Willis 1968, s. 105 f, 109).

13 Dagens beteckningar på *orationes* (*collecta*, *secretæ* och *postcommunio*) är alla gallikanska (Willis 1968, s. 109).

14 Flera lutherska samfund i andra länder har redan valt denna väg och använder beteckningar som *Tagesgebet* och *Prayer of the Day* (G 2002:1, s. 25, 27. SKU 2000:5, s. 32 f).

15 Willis 1968, s. 105.

16 Jungmann 1951, s. 190-92. Willis 1968, s. 108-116.

17 Martimort 1986, s. 52. Meyer 1989, s. 197. Merz 1990, s. 120.

18 Ellverson (2003, s. 97) räknar med en sjätte beståndsdel, nämligen församlingens instämmande genom »Amen». Detta instämmande (affirmation), liksom den hälsning (salutation) som traditionellt föregår bönen och som är valfri i den nuvarande *Den svenska kyrkohandboken*, tillhör dock den liturgiska inramningen av kollektbönen och inte bönen själv.

19 Ellverson (2003, s. 97) beskriver denna del som begärens »fullbordning i himlen» och ger exemplet »...och ärva det eviga livet». Detta stämmer in på vissa kollektböner, men andra har en följd som inte handlar om begärens fullbordning i himlen.

20 Ellverson 2003, s. 97. Jungmann 1951, s. 374 f. Willis 1968, s. 118 f.

21 Dessa kommer normalt från gallikanska källor och visar hur kampen mot arianska strömningar bland annat fördes

genom att man lät bönerna åkalla Sonen eller innehålla tydliga trinitariska formuleringar (Willis 1968, s. 116 f).

22 Dudley 1994, s. 4 f. Jungmann 1951, s. 379-81. Martimort 1987, s. 159. Rodhe 1923, s. 81 f. Willis 1968, s. 116 f.

23 Eriksson & Nilsson 2003, s. 9. Martling 2000, s. 41. Kollektbönerna finns även i *Missale för Svenska kyrkan*.

24 Hellerström, 1954, s. 115. Det bör tilläggas att när Hellerström skrev sitt verk 1954 kände han inte till att ett exemplar av evangelieboken från 1562 fanns bevarat i Reykjavik (vilket återupptäcktes av Arthur Malmgren 1963, se: Malmgren 1965-66, III, s. 4).

25 EB 1562, s. R ii.

26 EB 1562, s. G iii. Rodhe 1917, s. 143, 152 f.

27 Mellan dessa två publicerade kyrkoherden (och medlemmen av psalmbokskommittén) Frans Michael Franzén ett eget förslag, med titeln *Förslag till texter vid den allmänna gudstjänsten*, i vilket han yrkade på att kyrkoårets texter skulle följa en systematisk plan för hela året (Hellerström 1954, s. 115).

28 Hellerström 1954, s. 115 f.

29 År 1920 hade också ytterligare en evangeliebok skapad av en privatperson kommit ut, denna gång av professor Emanuel Linderholm. Den byggde på att kyrkoåret skulle återspegla frälsningshistorien. Advent började därmed med att behandla skapelsen och så fortsatte det från till »gudsrikets fulländning» vid trefaldighetstidens slut. (Linderholm 1920, s. 1-7, 356 f.)

30 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. V-VII. Hellerström 1954, s. 116. Kungl. Maj:ts skrivelse 1920:19, s. 2-4. Mot 1908:53, s. 3. SKU 2004:5, s. 11.

31 Hellerström 1954, s. 117 f. SOU 1941:13, s. III f. SvKB 1941, § 2. Särskilda utskottets betänkande 1941 nr 1.

32 Ds Kn 1981:14, s. 1. Eriksson & Nilsson 2003, s. 9 f. SOU 1979:12, s. 7.

33 Eriksson & Nilsson 2003, s. 13-16.

34 Mot 1908:53, s. 3-6.

35 Kskr 1908:19, s. 5. PL 1908:5, s. 5 f. SvKB 1908, § 21.

36 Kungl. Maj:ts skrivelse 1920:19, s. 2 f. Mot 1918:19, s. 1 f.

37 Kskr 1918:20, s. 3 f. Mot 1918:19, s. 1 f. PL 1918:3, s. 3 f. SvKB 1918, § 20.

38 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. V-VII. Kungl. Maj:ts skrivelse nr 1920:19, s. 3 f.

39 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. 131.

40 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. 131, 134.

41 Detta skedde genom flera omflyttningar i och med att sjunde söndagen efter Trefaldighet togs bort och ersattes med Kristi Förklaring dag.

42 Evangeliebokskommittéernas betänkande, s. 131-33.

43 PL 1920:8, s. 7 f.

44 PL 1920:8, s. 8.

45 Allmänna kyrkomötets protokoll år 1920, nr. 11, s. 48.

46 Kskr 1920:63, s. 4 f. SvKB 1920, § 4.

47 EB 1921, s. 16 f.

48 EB 1921, s. 17.

49 Han vände sig starkt emot »ett efter rationella grunder tillskapat nytt kyrkoår», vilket visar att idéer av det slag som Linderholm uttryckte genom sitt privata evangelieboks-förslag från 1920 fortfarande diskuterades. En annan motion vid samma kyrkomöte, nr 51, utgick från just sådana tankar. (BU 1938:3, s. 3, 5. Mot 1938:26, s. 3.)

50 Mot 1938:26, s. 4.

51 BU 1938:3, s. 3-5.

52 Allmänna kyrkomötets protokoll år 1938, nr. 5, s. 2-10.

53 Kskr 1938:27. SvKB 1938, § 9.

54 Dessa var teologie doktor G. D. Lindqvist, filosofie doktor G. Ödmann (som sekreterare) och kyrkoherdarna A. G. Adell, G. Nelson och K. Peters (tillika teologie licentiat). (SOU 1941:13, s. IV.)

55 Krook 1941, s. VI. SOU 1941:13, s. 428.

56 Kungl. Maj:ts skrivelse 1941:2, s. 2 f.

57 Jag har inte lyckats finna de sakkunnigas förslag i tryck, vare sig i kyrkomöteshandlingarna eller i ett separat tryck. Det är möjligt att det inte gavs ut, med tanke på att det särskilda utskottet hade en bilaga i sitt betänkande som tog upp avvikelserna mellan Krooks och de sakkunnigas förslag. I själva

- betänkandet refererades det också till vad de sakkunniga hade sagt om olika delar av Krooks förslag.
- 58 Särskilda utskottets betänkande 1941 nr 1, s. 1, 3 f.
- 59 Allmänna kyrkomötets protokoll år 1941, nr. 4, s. 68, 71, 74.
- 60 Allmänna kyrkomötets protokoll år 1941, nr. 4, s. 83. Kskr 1941:23. SvKB 1941, § 2.
- 61 EB 1942, s. 10.
- 62 Kommittén bestod av biskopen Ragnar Askmark, professorn Åke André, kontraktsprosten Pehr Edwall, musikdirektören Harald Göransson och författaren Britt G. Hallqvist (Skr 1975:4, s. 2).
- 63 SOU 1979:12, s. 3, 9.
- 64 Detta kommer, i enlighet med vad som sägs i 1.4 om att inte ta upp alternativa kollektbönsserier, inte att behandlas närmare.
- 65 BU 1975:5, s. 1 f. Mot 1975:5, s. 3. SvKB 1975, § 6.
- 66 SOU 1979:12, s. 11, 19 f.
- 67 Ds Kn 1981:14, s. 1, 38, XXXVIII-XLVI (bilaga 1).
- 68 Ds Kn 1981:14, s. 38 f.
- 69 Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll, nr. 17, s. 424. BU 1982:7, s. 6 f. Mot 1982:4.
- 70 Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll, nr. 17, s. 427.
- 71 1982 års kyrkomötes utredningsnämnds betänkande, s. 1. Skr 1983:1, s. 2-4.
- 72 1982 års kyrkomötes utredningsnämnds betänkande, s. 2 f. EU 1983:10, s. 1, 4-5. Mot 1983:27.
- 73 Kskr 1983:18. Ln 1983:16y.
- 74 EB 1983, s. 10.
- 75 Föregångaren till Kyrkostyrelsen.
- 76 G 1990:2, s. 1-5. SKU 2000:5, s. 8.
- 77 Föregångaren till Nämnden för kyrkolivets utveckling.
- 78 CsSkr 1997:3, s. 4 f. SKU 2000:5, s. 8-10.
- 79 CsSkr 1998:4, s. 16 f.
- 80 Gruppen angav att den hade gått över från att tala om »ett inklusivt språk» till att tala om »ett mer inkluderande språk», vilket de fann vara ett mer normalt uttrycksätt i svenskt språkbruk (SKU 2000:5, s. 27).
- 81 SKU 2000:5, s. 27 f.
- 82 SKU 2000:5, s. 15, 32-34.
- 83 SKU 2000:5, s. 29, 34.
- 84 SKU 2000:5, s. 44-46.
- 85 Eriksson & Nilsson, 2003, s. 14 f. KsSkr 2002:4, s. 6.
- 86 98 respektive 90,3 procent av remissinstanserna stödde intentionerna. Dessa uträkningar, liksom de som följer, har jag gjort baserat på materialet i Sammanställning av remissvar, s. 13 f. Det bör dessutom noteras att de sammanställningar och uträkningar som presenteras i Eriksson & Nilsson (2003, s. 14 f.) är missvisande. Där anges endast det stöd som olika delar av förslaget fick bland remissförsamlingarna. Svaren från de andra remissinstanserna (inklusive domkapitel och stiftsstyrelser) saknas alltså i detta material.
- 87 76,7 respektive 68,5 procent stödde utformningen. Detta är en minskning med 21,3 respektive 21,8 procentenheter i stödet från intention till utformning. Vad det gäller de andra förslagen (utom den föreslagna förändringen av »tema» för tjugonde söndagen efter Trefaldighet, vilken drabbades av samma typ av reaktion som kollektbönerna) var minskningen i stödet för intention respektive utformning i medeltal 0,9 procentenheter. Kollektbönerna drabbades alltså av en mer än tjugoförde gånger så kraftig minskning som de andra delarna av förslaget sammantaget. Även om kollektbönernas utformning fick stöd av en majoritet av remissinstanserna tyder detta ändå på att utformningen av dem uppfattades som särskilt problematisk.
- 88 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 1. Sammanställning av remissvar, s. 1, 5 f.
- 89 KsSkr 2002:4, s. 13 f.
- 90 Det rör sig om motionerna med nummer 132, 135, 136, 143, 148, 152, 167 och 168.
- 91 Mot 2002:167. Mot 2002:168.
- 92 G 2002:1, s. 2. Kyrkomötet 2002. Anföranden, s. 113.
- 93 G 2002:1, s. 27 f. Ln 2002:11y.
- 94 G 2002:1, s. 28.
- 95 Ln 2002:1y. Ln 2002:11y.
- 96 Kyrkomötet 2002. Anföranden, s. 107-113. Kyrkomötet 2002. Protokoll, § 63.
- 97 EB 2003, s. 13.
- 98 Sammanställning av remissvar, s. 3. SKU 2000:4, s. 15.
- 99 EB 1921, s. 17.
- 100 EB 1942, s. 10.
- 101 EB 1983, s. 10.
- 102 Jungmann 1951, s. 378.
- 103 EB 2003, s. 13. Ln 2002:11y.
- 104 Evangeliebokskommittéens betänkande, s. 133.
- 105 BU 1938:3, s. 4.
- 106 Särskilda utskottets betänkande 1941 nr 1, s. 3.
- 107 Ds Kn 1981:14, s. 38 f.
- 108 SKU 2000:5, s. 34.
- 109 G 2002:1, s. 28.
- 110 Ln 2002:11y.
- 111 EB 2003, s. 13.
- 112 SKU 2000:5, s. 30 f. I slutändan tog inte gruppen konsekvensen av detta och avskaffade rubrikerna helt. Istället föreslog den längre bibelcitat som rubriker, ett förslag som kritiserades starkt i remissvaren.
- 113 Allmänna kyrkomötet 1982. Protokoll, nr. 17, s. 427.
- 114 Motionen talar om detta som kollektbönens »liturgiska funktion» (Mot 1982:4, s. 10).
- 115 G 2002:1, s. 28.
- 116 Ln 2002:11y.
- 117 Det rör sig om domsöndagen och tacksägelsedagen, vilket i sig är tydliga angivelser av ett tänkt »tema», redan i titeln. De hade rubrikerna »Den yttersta domen» och »Tacksägelsen» i EB 1921.
- 118 Ett exempel är söndagen efter jul, som i EB 1942 fick rubriken »Barnaskapets trygghet» (I EB 1921 hade rubriken varit »Jesu barndoms ringa villkor»). Den nyskrivna kollektbönen innehåller bland annat följande: »O Herre Gud, som [...] upptagit oss till dina barn, lär oss [...] se din himmelska makt, att vi må bli trygga».
- 119 SKU 2000:5, s. 81, 82, 89, 101, 115, 131, 133, 134, 139, 141, 144, 146, 149 f, 151, 167, 177.
- 120 Den i EB 2003 nyskrivna kollektbönen för trettionde söndagen efter trefaldighet, vars rubrik är »Medmänniskan», utgör ett gott exempel. Den innehåller bland annat följande: »Evide Gud, du som uppenbarade din kärlek och blev människa på jorden, stärk vår tro [...] så att vi fylls av kärlek till den mänsklighet du älskar».
- 121 Ett exempel på detta utgör kollektbönen för andra söndagen efter trefaldighet, som i EB 1983 ansluter till rubriken »Kallelsen till Guds rike» med följande inledning: »Herre vår Gud, du som kallar oss till ditt rike». Ett stiligare, men lika rättfärdigt, sätt att ansluta till rubriken återfinns i kollektbönen för sextonde söndagen efter trefaldighet i samma evangeliebok. Rubriken lyder »Döden och livet» och bönens inleds med: »Evide Gud, du som är herre över liv och död, bevara oss i tron på din Sons seger över döden, så att vi når fram till det eviga livet.»
- 122 Ett intressant undantag till detta är hur »(O) Herre» utökas med »Milde Herre» och »Herre Jesu» i EB 1695. Det handlade emellertid bara om två söndagar och under 1900-talet togs dessa varianter stegvis bort.
- 123 Inledningen »Herre Jesus Kristus», en variant av det tidigare undantaget »Herre Jesu» fanns däremot på en söndag.
- 124 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 1. Sammanställning av remissvar, s. 5.
- 125 SKU 2000:5, s. 33 f.
- 126 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 1.
- 127 Jungmann 1951, s. 379. Rodhe 1923, s. 81 f. Se också kapitel 2.2 ovan.
- 128 BU 1982:7, s. 3, 6. DsKn 1981:14, XLI f.
- 129 I EB 1921 infördes för första gången en särskild kollektbön för annandag påsk och man valde då den eleganta lösningen att för denna införa en översättning av den medeltida påskdagskollekten, för att denna skulle bevaras.
- 130 Det motsvarar andra söndagen i påsktiden i EB 2003.
- 131 SKU 2000:4, s. 34.
- 132 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 3 f.
- 133 Hårdelin 2005, s. 328 f.
- 134 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 1.

135 I det romerska missalet har sexgesima noteringen *Statio ad S. Paulum*. Dagen var alltså en så kallad stationsdag (se fotnot 12) och stationskyrkan var tillägnad Paulus. Vad det gäller 1 Tim är det tydligt att 2:7 framställs som Paulus ord om sig själv – bland annat med benämningen »hedningarnas lärare» – oavsett om brevet är paulinskt eller inte.

136 Evangeliebokskommiterades betänkande, s. 131.

137 Tidigare hade Reformationsdagen, liksom de tre andra böndagarna, firats på egna dagar, men i EB 1983 fördes de över till andra, redan befintliga, söndagar.

138 Någon instans ville att »god» skulle fogas in före »lärare», så att Jesus framställdes som en god lärare, och någon önskade att ett »som» skulle föras in i beskrivningen av Gud, så att bönen fick inledningen »Gud, du som ser...» (Sammanställning av förslag till ändringar, s. 2). Det rör sig verkligen inte om någon kritik av bönsens innehåll eller det faktum att den närmar sig den latinska förlagan.

139 Mot 2002:135.

140 G 2002:1, s. 28.

141 Detta är för övrigt just den syn på rubrikerna som gjorde att evangelieboksgruppen ansåg att skälen för deras avskaffande var starka (SKU 2000:5, s. 31).

142 *Virtus* kan bland annat betyda både »dygd» och »kraft». Tanken på att tappa alla kraft stämmer väl in i placeringen i kyrkoåret. Två veckor in i fastan kan man mycket väl ha börjat känna att man tappar kraft, rent fysiskt.

143 En tydliggörande parallell till förståelsen av »dogse», om än med ett inte helt högstämt rim, finns i Karl Axel Karlfeldts dikt »Dryckesåret» (hämtad 2008-04-28 från http://runeberg.org/eaekfeft/7_07.html):

och nöjsamt notera, att du är dogse

och ej en slapp och förbrukad ox

144 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 2.

145 Eriksson & Nilsson, s. 2003, s. 201. Rodhe 1917, s. 153.

146 »...och får evigt liv» byttes mot »...och får leva i dig för evigt».

147 Med anamnes menas en åminnelse av Kristus som handlar om både erinran och aktualisering, dels av den nämnda händelsen eller handlingen och dels av hela Kristi liv, död, uppståndelse och frälsningsgärning. Anamnes handlar därmed inte bara om en påminnelse av en historisk händelse eller handling, utan också om att Kristus och det han har gjort blir närvarande på nytt.

148 En av grundtankarna med EB 1983 var ju att göra NT81 tillgänglig i gudstjänsten och därtill att låta bönerna färgas av dess språk.

149 SKU 2000:5, s. 119.

150 »Bönen bör, enligt ursprunget, inte tala om att ha himlen i våra hjärtan utan om att ha våra hjärtan i himlen.» (Sammanställning av förslag till ändringar, s. 3.)

151 SKU 2000:5, s. 159.

152 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 4.

153 SKU 2000:5, s. 172.

154 Sammanställning av förslag till ändringar, s. 2, 4.

155 I 4.5 undersöktes Jungfru Marie bebådelsedag och en jämförelse med Den helige Mikaelas dag och Alla helgons dag bekräftar att deras kollekter böner har behandlats på motsvarande sätt i EB 1562.

156 Nya kollekter tillkom dock när nya söndagar infördes eller när man skrev böner för befintliga söndagar som saknade egen kollektbön i EB 1562.

157 Några exempel på detta är användning påsk och femte söndagen efter trefaldighet i EB 1921, samt fjärde söndagen i advent, femte söndagen i fastan och andra söndagen efter trefaldighet i EB 1942.

158 För att undersöka om en viss kollektbön står i kontinuitet med en latinska förlaga har jag kontrollerat huruvida en latinsk förlaga existerar och undersökt om det går att känna

igen en koppling till denna i den svenska versionen. I de fall där bönen har bytts ut (t.ex. för sexagesima i EB 1983; se kapitel 4.5 ovan) eller skrivits om så mycket att bevarade ord och uttryck inte förmedlar mer än en falsk kontinuitet (t.ex. bönen för sjätte söndagen efter trefaldighet i EB 2003; se kapitel 4.5 ovan) har jag därmed bedömt att den senare bönen saknar kontinuitet med den medeltida traditionen.

159 Ett exempel på detta är det starkt minskade bruket av invokationer med komponenten »Herre».

160 Evangelieboksgruppens förslag innehöll inte heller någon nyskriven bön, medan EB 2003 innehåller åtminstone tretton nyskrivna eller kraftigt förändrade böner.

161 Bland de kollekter böner som undersöks i kapitel 4.5 återfinns detta i bönerna för sexagesima (EB 1921) samt för andra söndagen i fastan (EB 2003).

162 Duffy har iakttagit samma sak hos kollekter bönerna i det engelskspråkiga romersk-katolska missalet från 1973 och han beskriver förändringen som en »pelagianisering» eller »semipelagianisering» av bönerna (Duffy 1997, s. 12-21).

163 Detta framgår särskilt tydligt av kollekter bönerna för fjärde söndagen efter trettondedagen (EB 1983) och för andra söndagen i fastan (EB 1983). Se kapitel 4.5.

164 Ett exempel på detta återfinns i bönen för sjätte söndagen efter trefaldighet (EB 2003). Se kapitel 4.5.

165 Kollektbönerna för andra söndagen i fastan (EB 1983) samt för långfredagen (EB 1983) innehåller exempel på hur begäran och följd inte riktigt har med varandra att göra (se kapitel 4.5).

166 Exempel på detta finns i bönen för andra söndagen i advent (EB 1942). Se kapitel 4.5.

167 Bönerna för Kristi himmelsfärds dag (EB 1562, EB 1921, EB 1942 och EB 2003) och för Jungfru Marie bebådelsedag (i samtliga evangelieböcker, men inte i evangelieboksgruppens förslag) ger tydliga exempel på detta (se kapitel 4.5).

168 En remissinstans önskade däremot att uttrycket »som har all makt» genomgående skulle strykas, med motiveringen: »I sin normalsvenska tolkning är detta inte sant eftersom även andra har makt.» (Sammanställning av förslag till ändringar, s. 1.)

169 De nio böner som undersöktes närmare i 4.5 visar inte prov på detta. Bönen för sjätte söndagen efter trettondedagen är dock ett exempel på en bön som anpassats efter rubriken och bönen för femtonde söndagen efter trefaldighet är ett exempel på en bön som anpassats efter läsningarna.

170 Inför EB 1921 arbetade dock bara två personer i den första revisionsomgången (först biskop Tottie och därefter domprost Bring; se kapitel 3.1 ovan).

171 I arbetet med EB 1983 lät man dessutom två medlemmar ur den första arbetsgruppen medverka i den andra och skapade på så vis en kontinuitet i revisionsarbetet.

172 Som nämndes ovan (i 3.4) kallade dock Aurelius teologie doktor Sven Hillert till sin hjälp.

173 Vad det gäller remissammanställningen har Sven Hillert haft vänligheten att privat förse mig med en kopia.

174 KsSkr 2002:4, s. 6.

175 Gudstjänstskottet gav också uttryck för denna uppfattning i sitt betänkande (G 2002:1, s. 14 f.).

176 Mot 2002:12.1.

177 Förslagen till ny handbok och ny bönbok hade fått kraftig kritik och kunde inte läggas fram tillsammans med förslaget till ny evangeliebok, som det hade varit tänkt (G 2002:1, s. 14).

178 G 2002:1, s. 15.

179 Kyrkomötet 2002. Protokoll, § 63.

180 Av de 187 remissinstanser som bereddes möjlighet att yttra sig om evangelieboksgruppens förslag var inte mindre än 130, eller drygt två tredjedelar, församlingar. (Eriksson & Nilsson 2003, s. 14. KsSkr 2002:4, s. 6.)

